

Marie MACKOVÁ

Šlechtický fideikomis v Čechách 19. století (na příkladu hrabat z Althannu)

Abstract: *Noble Fideicommissum in the 19th Century Bohemia (on the Example of the Counts of Althann)*

The noble fideicommissum was a legal instrument used to preserve family property. Concerning the legal environment of the Habsburg monarchy, it appeared in the second half of the 17th century and was only abolished in 1924. Over that time, legal and economic circumstances changed, and in the 19th century, there was no unanimous view on the usefulness of such a restriction. Nevertheless, the new fideicommissa occasionally emerged. On the other hand, some of those that had existed from the beginning faced growing economic problems and ceased to fulfil their original function as a property reserve for a particular family. In the 19th century, also the Althann fideicommissum in Bohemia found itself in the same situation.

Key words: 19th century; fideicommissum; Althann; Habsburg monarchy

„**P**ůvod rodinných fideikomisů je dosud temný a bez podrobné archivní práce sotva se vyjasní.“¹ Napsal Jan Krčmář do Slovníku veřejného práva ve 20. letech 20. století a navzdory téměř sto letům od jeho vzniku tento citát stále působí nejenom přitažlivě, ale do značné míry i pravdivě.² Zatím co ekonomické dopady provádějící existenci rodinných fideikomisů se v průběhu času měnily a jejich význam kolísal podle dobových okolností, potřeba a snaha šlechty o vybudování instituce, která by zabezpečovala *splendorem familiae* nepochybně přetrvávala, někdy i ekonomické utilitě aktuální doby navzdory. Zároveň taková ekonomicko-právní situace mohla i dost výrazným způsobem ovlivnit vlastně všechny příslušníky šlechtického rodu, jehož majetku (případně alespoň

1 Jan KRČMÁŘ, *Fideikomis*, in: Slovník veřejného práva československého, díl I., reprint Praha 2000, s. 594. Přesto už v době vzniku a vydání tohoto lexikonu existovaly ojedinělé studie o tomto právním fenoménu a další k nim postupem doby přibývaly, byť ne zvláště početně. Jan KAPRAS, *Velkostatky a fideikomisy v českém státě. Studie historická*, Právnícké rozhledy 19, 1918, s. 32–34, 48–53, 65–72, 103–115; Václav ŠOLLE, *Fideikomisy a jejich současná archivní problematika*, Archivní časopis 21, 1971, s. 103–115; Jiří GEORGIEV, *České fideikomisy v posledních letech své existence. Poznámky k aspektům archivním a právním*, Paginae historiae 9, 2001, s. 71–97.

2 Původní vydání prvního dílu je z Brna roku 1929. Naposledy tento citát využil k oživení svého textu Pavel SALÁK, *K pojmu fideikomis a jeho pozici v římském právu a novověkém právu*, Právní rozhledy 12, 2014, s. 434.

části majetku) se týkala. Vliv na to neměly ani změny právního prostředí, ke kterým došlo v habsburské monarchii v průběhu 19. století, ani přechod této monarchie do parlamentního systému. I ten si uměl s danými pravidly rodinných fideikomisů poradit. Některá z nich naopak učinil ještě méně příznivá než doba absolutistické monarchie.

Šlechtický fideikomis v habsburské monarchii

Fideikomis,³ resp. rodinný fideikomis, je podle Jana Kobera právní institut umožňující překročit historický čas zakladatele a omezit svobodnou vůli jeho potomků při nakládání s rodovým majetkem.⁴ Lze jej rovněž charakterizovat jako „*nařízení, podle kterého má určité jmění přecházeti jako celek podle ustanoveného řádu na potomky některé rodiny*“.⁵ Pohledem 19. století mohlo jít velmi rámcově o „*statek dědičný, jež nesmí býti prodán ani dluhy přetížen*“.⁶

Vzorem pro rakouskou formu fideikomisu byl španělský majorát 16. století. Ten se stal o století později oblíbeným vzorem pro šlechtu habsburského dvorského okruhu, která jeho pomocí fixovala existující majetkové komplexy a snažila se do budoucna zabránit jejich rozpadu tím, že omezovala možnosti disponování. V habsburské monarchii bylo k vytvoření rodinného fideikomisu vždy zapotřebí souhlas císaře, takže se vlastně jednalo o privilegium, nikoliv o důsledek obecně platné normy.⁷ Což se následně specificky promítlo i do parlamentního období, kdy byla zákonem č. 61/1868 ř. z. z 13. 6. 1868 stanovena povinnost každý záměr na nové zřízení fideikomisu nechat schválit parlamentem jako zvláštní zákon.⁸ Majetek uzavřený do fideikomisu ovládal⁹ vždy pouze jediný (mužský)¹⁰

3 Valentin URFUS, *Rodinný fideikomis v Čechách*, Sborník historický 9, 1962, s. 192–237.

4 Autor preferuje pojmenování *svěření* s tím, že pojem *fideikomis* není chybný, ale je nevhodný pro češtinu při existenci českého pojmu pro totéž. Kromě toho pojem *fideikomis* může vyjadřovat jak svěření, tak i svěrenské nástupnictví. Jan KOBER, *Fideikomis (svěření)*, in: *Encyklopedie českých právních dějin*, Praha 2016, sv. II., s. 492–504. Valentin Urfus naproti tomu termín *české svěření* užívá pro předbělohorské, většinou rytířské, resp. nižší šlechtou zřízené testamentární dispozice, které následně splnuly s pobělohorskými fideikomisy. V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 204–205.

5 J. KRČMÁŘ, *Fideikomis*, s. 594.

6 Josef RANK, *Příruční slovník všeobecných vědomostí*, díl I. A–J, Praha 1882, s. 614.

7 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 197.

8 Zákon o zřizování a zadlužování fideikomisů. V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 197, 230.

9 Zpočátku byl tento stav vnímán jako skutečné vlastnictví, následně se právní teorie přiklonila k tomu, že se jedná o specifickou formu tzv. děleného vlastnictví. To se fakticky promítlo i do Všeobecného občanského zákoníku z roku 1811 (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten Erbländer der österreichischen Monarchie*, dále jen ABGB). Za subjekt vrchního vlastnictví byl pokládán celý rod, za nositele užitkového vlastnictví potom jeho konkrétní člen držící aktuálně rodinný fideikomis. V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 198.

10 Ovšem s ohledem na zemské zákonodárství mohla rodinný fideikomis zřídít právě tak i žena. J. KRČMÁŘ, *Fideikomis*, s. 496.

představitel rodu a ostatní měli nárok pouze na důchod, nikoliv na jakýkoliv podíl na užitkovém vlastnictví. Míra spolurozhodování především tzv. čekatelů (tedy potencionálních nástupců na držitelství fideikomisu), případně dalších členů rodu, o rodinném majetku se v průběhu doby měnila. Držitelská posloupnost mohla být stanovena různě podle vůle zakladatele,¹¹ přičemž z ní bylo možné vyloučit poměrně široké spektrum osob.¹² Nejenom všichni vyloučení z dědické posloupnosti, ale i ti, kteří byli odsouzeni čekat v nástupnické řadě, se museli podřídít rodovým zájmům a projevit dostatečné množství loajality vůči celku. Což jim ovšem nebránilo získávat a vlastnit jiný majetek, který nebyl s daným fideikomisem svázán.

Zmíněný nutný souhlas panovníka se vznikem každého nového fideikomisu umožňoval jeho omezení na okruh vyšší (byť ne výhradně dvorské) šlechty, ačkoliv ojediněle byl tuto právní bariéru schopen prolomit i rytířský rod.¹³ Každý fideikomis měl být svou podstatou jedinečný, neboť vycházel z naprosto jedinečných ustanovení testamentu či srovnatelného právního pořízení konkrétního jednotlivce. Ta se však nakonec srovnala s obecně aplikovaným právním základem, takže žádné závratné rozdíly mezi jednotlivými fideikomisy v konečném důsledku nebyly.¹⁴ Fideikomis byl v českých zemích zakotven v článku 22 Obnoveného zřízení zemského, následně upraven článkem 20 v Deklaratoriích a novelách.¹⁵ Další úpravy obecné povahy se týkaly vždy konkrétních situací souvisejících s existencí fideikomisů v dané době.¹⁶ Tak byla v letech 1697 a 1704 zmírněna povinnost panovnického souhlasu pro zřízení rodinného fideikomisu alespoň pro první stupeň, byť obecně nikdy nedošlo k odstranění této podmínky.¹⁷ V průběhu 18. století se především v českých zemích ocitla nezanedbatelná část šlechtického pozemkového majetku svázána ve fideikomisech pozemkového typu. To v dobovém kontextu bylo považováno za brzdu obchodu s nemovitostmi a v souladu s tehdy převažujícím merkantilistickým názorem vznikla teorie o tzv. extrakomercionalitě fideikomisního majetku, která neprospívá ani ekonomické síle státu, ani zdravému prostředí komerčních a kreditních vztahů.¹⁸

11 V habsburské monarchii se uplatňovaly dvě základní formy posloupnosti: seniorátní a primogeniturní. Kromě toho ještě přicházela v úvahu tzv. majorátní posloupnost, tedy zjednodušeně řečeno pro osobu přibuzenstvím nejbližší. J. KOBER, *Fideikomis (svěření)*, s. 496; V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 199.

12 Většinou byly vyloučeny ženy z rodu i vdovy po vlastních fideikomisu i všech mužských příslušnících rodu, dále muži, kteří vstoupili do nerovnorodého manželství, pochopitelně nemanželské potomstvo a podobně. J. KOBER, *Fideikomis (svěření)*, s. 492.

13 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 207. Jako příklad uvádí Chanovské s odvoláním na fideikomisní agendu české dvorské kanceláře.

14 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 207.

15 J. KOBER, *Fideikomis (svěření)*, s. 497; V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 208.

16 Například ustanovení, že konfiskacím mohou být za určité delikty podrobeny pouze výnosy, nikoliv podstata fideikomisů. V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 208.

17 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 209–210.

18 Kromě toho bylo poukazováno i na vymírání rodů, které se musely podřizovat fideikomisnímu nástupnictví a mladší syny posílaly do válek a dcery do klášterů. V. Urfus tuto kritiku srovnává s tereziánskou

Snahy o úplné zrušení této právní možnosti, vycházející z odborných právnických kruhů, se objevovaly například v letech 1785, 1809 nebo 1848, ale nikdy nebyly úspěšné. Docházelo však k úpravám, které bylo možné považovat za její omezování. Žádná z nich však dokonce ani nezrušila možnost vzniku úplně nového fideikomisu. Podstatnou se stala proměna významu panovnického souhlasu: ten zůstal nadále potřebný pouze pro vznik nového fideikomisu, kdežto běžné operace v rámci již existujících byly svěřeny do kompetencí soudních instancí. Kromě toho se fideikomisní podstata nadále stala do určité míry volně disponovatelnou, nikoliv však ve smyslu zrušení tohoto právního závazku.¹⁹

Všeobecný občanský zákoník z roku 1811²⁰ s fideikomisem počítal jako se součástí soukromého práva, což znamenalo ve své podstatě zrušení šlechtické výlučnosti. Valentin Urfus sice konstatuje, že „v praxi to valný význam nemělo“, ovšem dekret dvorské kanceláře o prerogativech šlechty z roku 1838 výslovně uvádí, že zřízení rodinného fideikomisu může být povoleno pouze šlechtě.²¹ Což reakci z jiných, než šlechtických kruhů nevylučovalo, i když v praxi 19. století právě zřízení fideikomisu zřejmě nebylo tím hlavním, co by nešlechtické kruhy toužily napodobovat. Co však ABGB řeší, je pozice držitele, resp. majitele fideikomisu jakožto užitkového vlastníka (náležely mu veškeré výnosy, které z majetku bylo možné získat) a čekatelů fideikomisu, jakožto vrchních vlastníků, kteří měli právo zasahovat do disponování s podstatou fideikomisu především v zájmu jejího zachování.²² I ABGB stále počítal s tím, že rodinný fideikomis je ve své podstatě „*nezcizitelný majetek rodiny pro všechny budoucí neb alespoň některé potomky*“.²³ Nebylo možné takto vázaný majetek zahrnout do závěti, ať už se jednalo o pozemkový nebo peněžní fideikomis.²⁴ J. Krčmář dokonce považoval rodinný fideikomis podle ustanovení ABGB v *jakémisi smyslu* za právní osobu.²⁵

ABGB se rodinným fideikomisům věnuje ve svém druhém díle, kde stanovuje, aby fideikomisní posloupnost byla buď primogeniturní, nebo majorátní či seniorátní podle ustanovení zakladatele.²⁶ Bratr držitele se pak může ujmout fideikomisem jenom tehdy,

kritikou majetku mrtvé ruky, ovšem s tím, že v úřadech českých zemí se v souvislosti s fideikomisem objevila o něco dříve. V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 216–218.

19 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 224–225.

20 ABGB, uvozovací patent z 1. června 1811.

21 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 228.

22 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 227. Jan Kober považuje redefinování děleného vlastnictví za účelný krok, který měl negovat postupné, podle něj *podstatně méně přiměřené*, posilování držitele fideikomisu. J. KOBER, *Fideikomis (svěření)*, s. 498.

23 J. KRČMÁŘ, *Fideikomis*, s. 595. To je výklad § 619, ABGB, díl II., Vídeň 1862, s. 69.

24 J. KRČMÁŘ, *Fideikomis*, s. 596.

25 Tamtéž, s. 597. S odkazem na L. Pfaff – F. Hofmann, *Zur Geschichte der Fideicommisses*, Wien 1884.

26 ABGB, díl II, Vídeň 1862, § 619, s. 69.

pokud mužská linie předchozího držitele vymře definitivně.²⁷ Ženy byly i podle ABGB zcela vyloučeny z fideikomisního nástupnictví, pokud zakladatel výslovně nestanovil jinak.²⁸ Problematika fideikomisního dědictví pak byla reflektována i při obecném definování dědictví, ale tato ustanovení měla význam prakticky jenom pro založení nového fideikomisu.²⁹

Zřízení nového fideikomisu bylo touto normou obecně svěřeno do rukou *zákonodárce*,³⁰ výkonnou mocí zůstal příslušný soud.³¹ Takový soud také rozhodoval o veškerých případných směnách fideikomisních pozemků či jejich pronájmu. Eventuální výnos z takových transakcí měl být uložen jako fideikomisní kapitál.³²

Aktuální majitel fideikomisu se mohl své pozice vzdát, ale jen sám za sebe, nikoliv za své potomky, dokonce bylo potřeba počítat i s těmi hypotetickými budoucími. Ve svém důsledku toto ustanovení umožňovalo, samozřejmě po souhlasu příslušného soudu, aby se aktuální majitel vzdal svého práva vůči takovému majetku ve prospěch budoucího oprávněného nástupce, tedy nejčastěji svého syna.³³

I podle ABGB bylo možné se soudním souhlasem zadlužit pouze třetinu fideikomisního majetku bez souhlasu dalších zainteresovaných, tedy čekatelů nástupnictví. Pokud byl fideikomisními pravidly svázán kapitál, bylo za stejných podmínek možné nakládat rovněž s jeho třetinou. Ovšem taková třetina byla stanovena jako zbytek po odečtení veškerých pohledávek tak, aby zbylé dvě třetiny majetku byly zcela bez váznoucích dluhů.³⁴ Existující dluhy měly být spláceny minimálně 5 % ročně.³⁵ Ovšem dluhy svého předchůdce byl nástupce povinen splácet jenom pokud byly řádně soudem povoleny. U ostatních jenom pokud k jejich krytí stačila jiná než fideikomisní pozůstalost.³⁶ Z fideikomisní podstaty nemohly být placeny ani řádně povolené ani jiné dluhy, vše mohlo být vyrovnáváno pouze z výnosů.³⁷ ABGB už uvažoval i o možnosti zrušení fideikomisu. Mohlo k tomu dojít úplným vymřením oprávněných dědiců.³⁸ Pak však mohl fideikomis i pominout, k čemuž docházelo tehdy, když se ekonomicky zcela rozpadl.³⁹

27 Výslovně jsou stanoveny tři generace potomstva, další určení je obecné. ABGB, díl II, Vídeň 1862, § 621, s. 70.

28 Tamtéž, § 626.

29 ABGB, díl II, Vídeň 1862, § 608, 610.

30 Což vedlo k zapojení parlamentu do rozhodovacích procesů od 60. let 19. století.

31 ABGB, díl II, Vídeň 1862, § 627–628.

32 Tamtéž, § 633–634.

33 Tamtéž, § 631–633.

34 Tamtéž, § 635–636.

35 Tamtéž, § 638.

36 Tamtéž, § 640.

37 Tamtéž, § 642.

38 Tamtéž, § 644.

39 Tamtéž, § 645.

ABGB přes některé další pokusy zakonzervoval podobu fideikomisu na nemalou část 19. století. Změna přišla až s již zmiňovaným zákonem č. 61/1868 ř. z., který nejenom požadoval parlamentní souhlas při zřízení nového fideikomisu, ale stejnou cestou se muselo ubírat i povolení k disponování fideikomisní podstatou.⁴⁰ Přesunutí takových rozhodnutí na půdu říšského parlamentu ovšem znamenalo, že sice stále exkluzivní majetková i nepochybně společensko-strategická záležitost šlechty se stala veřejnou, a dokonce jmenovitě projednávanou.⁴¹ Kromě toho se ovšem spory o fideikomisní majetek začaly objevovat mezi soudničkami, což rozhodně nebyla reklama, o jakou by účastníci sporů stáli. Navíc v této části novinového zpravodajství nešlo o principy a právní názory, ale o konkrétní jména a konkrétní statky.⁴²

Když se v monarchii stabilizoval parlamentní systém, objevil se institut fideikomisu ve složité struktuře získávání a uplatňování volebního práva. Do českého zemského sněmu se od roku 1861 volilo v kuriích. Velkostatkářská byla dál rozdělena na svěřenský velkostatek volící 16 poslanců a další velkostatek volící 54 poslanců.⁴³ Politicky motivované machinace z počátku 70. let 19. století, které měly ovlivnit volební výsledek pomocí zvětšování počtu oprávněných vlastníků zemskodeskových statků, se však fideikomisní části nemohly dotknout, protože tyto statky nešlo volně odprodávat.⁴⁴ Kritice přílišné moci fideikomisních držitelů čelil v 80. letech 19. století například Jan hrabě Harrach tím, že takové statky označil za „*zaujímající zvláštní historické postavení, jejichž majitelé neužívají stejnou volnost, jako ostatní majitelé pozemků, zaslужují tedy, aby také tvořili zvláštní skupení*“.⁴⁵

V 80. letech 19. století byla kritika fideikomisních velkostatků na jedné straně spojována s jejich ekonomickou převahou, která zmenšovala manévrovací prostor venkovské střední vrstvy. Na půdě českého zemského sněmu to Alfons Šťastný z Padařova následně dovedl až k návrhu spojujícímu zrušení fideikomisů s parcelací velkostatků, za což se mu dostalo ne vždy vlídné pozornosti tisku a nesouhlasu poměrně širokého spektra poslaneckých kolegů.⁴⁶ Stejně tak levicově orientovaný dr. Herbst argumentoval velkou koncentrací pozemkového majetku v rukách fideikomisních držitelů v Čechách. Podle něj byla až

40 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 231.

41 V. Urfus cituje stenografické protokoly a uvádí, že se hlasovalo jmenovitě a mnohdy velmi těsně. V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 231. V dobovém tisku přinášejícím parlamentní zpravodajství nebylo vynecháváno, takže se nepochybně jednalo o čtenářsky žádané informace.

42 S oblibou takové zprávy přinášely například *Plzeňské listy*, *Našinec*, ale i *Národní listy* a další tiskoviny považované v dobovém kontextu za seriózní.

43 J. KOBER, *Fideikomis (svěřenství)*, s. 499.

44 O tzv. chabrusových volbách v souvislostech např. Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 249–260; Jiří KOŘÁLKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996.

45 *Našinec*, 29. 6. 1880, s. 1.

46 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 233; *Čech, politický týdeník*, 21. 2. 1891, s. 4; *Národní politika*, 22. 1. 1896, č. 21, s. 2.

jedna devítina zemědělské půdy uzavřena ve šlechtických fideikomisech a tu ovládalo pouhých 57 jejich držitelů.⁴⁷

Z kritiky fideikomisů 80. let 19. století vycházely další vlny těchto myšlenek, některé se ovšem více přiklíněly k postojům hospodářského, případně i společenského liberalismu. „*Vadí pokroku a nutno je z národohospodářského stanoviska zavrhnouti. Vždyť již to jest nespravedlivé, že pouze jeden člen jisté rodiny obohacuje se na úkor ostatních členů téže rodiny.*“⁴⁸ Tak se vymezil na konci 19. století vůči faktické majetkové restrikci uvnitř rodů, jejichž majetek byl pravidly fideikomisu spoután, autor učebnice hospodářského práva pro zemědělské školy. Bylo však také poukazováno na to, že pravidla pro zřizování fideikomisů vycházela většinou z reality úplně jiné doby, než kterou bylo 19. století. Při nejlepší vůli nemohl zakladatel předpokládat, jak se poměry vyvinou a co bude pro hospodaření nejvýhodnější za sto a více let. Jediný, kdo by však mohl situaci v tomto směru změnit, byla zákonodárná moc, v jejíž rukou leželo i dědické právo. Problémem se však v dané době jevilo i to, že vůli zakladatele byla stanovena pravidla poslušnosti, která bylo třeba dodržovat bez ohledu na faktické schopnosti konkrétních lidí. Tak se majetek mohl dostat do držení člověka neschopného k podnikání v rámci velkostatku a důsledky pak mohly být zcela neřešitelné nejen pro rodinu vlastníka, ale i pro lidi na takovém velkostatku zaměstnané a v důsledku toho i na celý region.⁴⁹ Na půdě říšského sněmu byla dokonce Taafeho vláda nazvána „*vládou výjimečných stavů a fideikomisů*“,⁵⁰ ve smyslu jednoznačně negativního hodnocení, které bylo dále rozvinuto v tom smyslu, že fideikomisy poškozují hospodářství, ohrožují malé rolnictvo, udržují majetkovou nadvládu jednoho člena rodiny vůči ostatním. Zároveň však bylo přiznáno, že tyto hlasy nemají dost síly a podpora pro zřizování nových fideikomisů byla nalézána dokonce i v řadách liberálních poslanců.⁵¹ Například bylo konstatováno, že fideikomis obecně je třeba z hlediska národohospodářského a sociálního považovat za škodlivý a v zájmu *veřejného blaha* za nebezpečný, ale konkrétní žadatel představuje se svými mnoha dobrými vlastnostmi a lidskými přednostmi výjimku, kterou je třeba v jejích požadavcích podpořit.⁵² Poněkud paradoxně se na charakter a schopnosti jeho následovníků v daném kontextu nehledělo.

Byla však hledána i pozitiva tohoto právního stavu. Za významné bylo považováno to, že na velkých hospodářstvích (a mnohé z fideikomisů byly a zůstávaly ještě v poslední

47 *Národní politika*, 9. 12. 1884, č. 334, s. 1.

48 Karel KINDL, *Hospodářská správověda*, Chrudim 1899, s. 27.

49 *Zemědělské listy*, 24. 2. 1911, s. 8.

50 *Plzeňské listy*, 5. 5. 1894, č. 54, s. 1.

51 Tamtéž.

52 Konkrétně šlo o fideikomis hraběte Dzieduszyckého, jehož zřízení nakonec sněmovnou prošlo, a noviny veškerého zaměření měly dost látky k úvahám o škodlivosti spoutání zemědělství i krajiny do velkých hospodářských celků. *Národní listy*, 12. 12. 1893, č. 344, s. 1; Tamtéž, č. 353, 21. 12., s. 2.

čtvrtině 19. století skutečně velkými statky) bylo možné zavádět moderní výrobní způsoby, které v konečném důsledku znamenají snížení cen výrobků, z něhož profituje nikoliv pouze majitel velkostatku, ale i široká spotřebitelská veřejnost. Pevně stanovená poslušnost majitelů umožňuje – podle citované teorie, která se ovšem právě v tomto bodě hodně vzdalovala od praxe – aby budoucí majitel získal k půdě vztah a pochopil, že správa statku nemůže být realizována s vidinou rychlého zisku, ale dlouhodobé udržitelnosti. Kromě toho přesná nástupnická poslušnost a neexistence dočasných správ dává prostor pro vytvoření dlouhodobého plánu hospodaření, který může respektovat lokální specifika. Dlouhodobá kontinuita je výhodná také pro lesní hospodaření, jenž je obecně nákladné a nese malý zisk. Jestliže jsou lesy součástí velkého hospodářství, může být postupováno k prospěchu jejich i krajiny, bez ohledu na aktuální výnos. Kromě toho – opět podle tohoto dobového názoru, který konkrétní příklady z dané doby rovněž zpochybňují – pravidla fideikomisu chrání majetek před předlužením a posilují rodovou sounáležitost, protože mohou vlastně všem členům rodiny poskytnout v případě naléhavé potřeby *poslední útočiště*. Úvahy o větší lásce k vlasti, kterou oplývá šlechta připoutaná k fideikomisnímu majetku, byly snad i v kontextu doby jenom formální rétorikou.⁵³

Pokud existovala monarchie, nebyl žádný z těchto myšlenkových směrů doveden do finálního stádia. Rodinné fideikomisy byly zrušeny až zákonem č. 179/1924 Sb.⁵⁴ Stejná norma nepřipouštěla zřizování nových. Československá republika se k dávným právním závazkům postavila odmítavě a jakoukoliv jejich prolongaci neakceptovala.

Jestliže v poněkud turbulentním 17. století, kdy majetek mohl změnit vlastníka prakticky obratem z důvodu politického, ekonomického nebo čistě osobního rozhodnutí a mohlo skutečně platit, že „*fideikomis byl zároveň jmění i právní paměť*“⁵⁵ pak ve století devatenáctém se věci měly jinak. *Právní paměť* se v mnoha případech prodlužovala nad únosnou míru a hledala jen stěží shodnou řeč s aktuální situací. Především systém nástupnictví, ať už byl zakladatelem stanoven v podrobnostech jakkoliv, mohl komplikovat správu fideikomisu. Což ve svém důsledku dopadalo nejenom dovnitř takového majetku, ale ovlivňovalo více či méně i jeho okolí. Tím se fideikomisní problematika vymaňovala z do značné míry

53 *Zemědělské listy*, 17. 2. 1911, č. 12, s. 8.

54 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 235. V citované *Encyklopedii českých právních dějin* avizovaná práce Jana KOBERA *Zrušení svěření doposud patrně vydána nebyla*. Z jiného pohledu Marek L. KREJČÍ, *Zrušení svěření, pozemková reforma a patrimoniální archivy*, in: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti, Semily 1998, s. 61–78. Z pohledu čistě právního se svěření vrátilo do občanského zákoníku z roku 2012 (č. 89/2012), přičemž ve výkladech je odkazováno na jeho původ v kanadském právu. Ovšem v té jeho části, která má nesporně evropské historické kořeny. Dokládá Jan SALÁK, *Římskoprávní vlivy v českém dědickém právu v 19. až 21. století*, Právník 12, 2012, s. 1313–1322. Podobně Jan SALÁK, *K pojmu fideikomis a jeho pozici v římském právu a novověkém právu*, Právní rozhledy 12, 2014, s. 432–436.

55 J. KRČMÁŘ, *Fideikomis*, s. 596.

uzavřeného šlechtického prostředí a dotýkala se i zdánlivě nezainteresované občanské veřejnosti. V mnoha případech tak byla rozkolísána i druhá uvedená rovina: jmění. To, co se mohlo v 17. století jevit jako bezpečná majetková záloha zaručující ekonomickou stabilitu, byla po dvou stoletích leckdy jenom křehká skořepina kryjící v lepším případě ztracenou podstatu, v tom horším pak umnou soustavu dluhů a pohledávek, zkonstruovanou navzdory všem právním překážkám a dohledu zemského soudu.

Byla tu však nepochybně ještě rovina jiná, nezatížená syrovostí ekonomické reality: možnost „*stát se článkem ve zdánlivě nekonečné řadě předků a potomků jediného rodu*“.⁵⁶ Šlechta 19. století k tomu sice měla řadu jiných – a bohatě využívaných – instrumentů, ale rodinný fideikomis nebylo možné v kontextu posilování rodové identity přehlížet. Byť asi nelze jednoznačně souhlasit s myšlenkou, že „*zřízením fideikomisu docházelo opravdu k jakémusi založení vladařské dynastie v mikrokosmu jednotlivého šlechtického dominia*“.⁵⁷

Hrabata Althannové a jejich český fideikomis

Období vlády Leopolda I. bývá považováno za dobu „zakladatelské horečky“ pro zřizování fideikomisů. Podle v literatuře přebíraného údaje jich měl právě tento panovník povolit dvacet osm.⁵⁸ Mezi nimi se patrně úplně na počátku vyskytoval i fideikomis Králíky, zřízený již roku 1658.⁵⁹ Panství bylo čerstvě pojmenované podle tehdy ještě velmi mladého města Králíky,⁶⁰ do něhož se sídlo patrimoniální správy přestěhovalo z nedalekého Mladkova až v roce 1650. Tehdy jej získal jako věno své druhé manželky Michael Ferdinand hrabě Althann,⁶¹ který následně po její smrti vykoupil veškeré pohledávky s ním spojené, aby z něj mohl vytvořit fideikomis.⁶² Dvorským dekretem z 13. listopadu 1657 bylo *ad interim*⁶³ povoleno zřízení rodinného fideikomisu, ale císař Leopold I. podepsal příslušný diplom až 15. května 1677, tedy o dvacet let později, a nikoliv už zakladateli, ale jeho nástupcům. Zpoždění bylo zdůvodněno neustávajícím nápirem nově vznikajících fideikomisů, tedy neobvyklým nárůstem agendy a zároveň nepřítomností dvorského kancléře ve Frankfurtu.

56 J. KOBER, *Fideikomis (svěřenství)*, s. 493.

57 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 196.

58 Tamtéž, s. 209; J. KOBER, *Fideikomis (svěřenství)*, s. 498.

59 Národní archiv ČR (dále jen NA ČR), Fideikomisní spisy Praha (1564–1953) (dále jen FKSP), kn. č. 18.

60 Fideikomisní spisy uvádějí německou variantu názvu Grulich, ale písař si neodpustil poznámku *uralt Krylich*. NA ČR, FKSP, kn. č. 18. O proměnách faktických i hypotetických názvu města František MUSIL, *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 101–107. Tam shrnuto předchozí bádání.

61 Rámcově k tomu F. MUSIL, *Dějiny východních Čech*, s. 54, 60–61.

62 NA ČR, FKSP, kn. č. 18 s odkazem na vklady do zemských desek, ale ne konkrétně.

63 Jinak než dočasně, to samozřejmě v této době bez císařského souhlasu nebylo možné.

V roce 1653 Althannové zdědili panství Mittelwalde (Międzyzylesie, Mezilesí) v kladském hrabství. Vznikl tak s panstvím Králíky územní celek překračující zemskou hranici, avšak náležející do stejného státního útvaru. Teprve v roce 1742 se v důsledku války a následného mírového ujednání ze zemské stala státní hranice a panství Mittelwalde se ocitlo v Prusku.⁶⁴ Pro právní postavení fideikomisu to však význam nemělo, protože i před tím musel být každý registrován samostatně a intabulován podle zemské příslušnosti. V případě fideikomisu Králíky se tak stalo do českých zemských desek ke dni 10. ledna 1658, tedy už na základě dočasného povolení.⁶⁵

Zakladatelem bylo stanoveno, aby se rodinný fideikomis, k němuž patřily nejenom dominikální půda a existující nemovitosti, ale i veškerý dobytek a vybavení,⁶⁶ předával po smrti držitele vždy jeho nejstaršímu synovi, tedy v čisté primogeniturní linii, dokud nevymře po meči. Když se tak stane kdykoliv v budoucnu, má se linie držitelů vrátit k potomkům mladšího bratra zakladatele, tedy Michaela Franze Wenzela hraběte z Althannu (1630–1686),⁶⁷ což se následně skutečně stalo. Protože vymírání mužských členů rodu bylo poměrně značné, musela se fideikomisní primogenitura občas vrátit i několik generací zpátky, aby nalezla toho správného pokračovatele podle záměru zakladatele. Jenom v případě, že by v celém rodě nebylo možné nalézt mužské pokračování, mohla v úvahu přicházet ženská dědička z té rodiny, která držela v mužské linii fideikomisní majetek naposledy. Tato možnost však nikdy po dobu existence králického fideikomisu nenastala. Z takto stanovené dědické posloupnosti měli být vyloučeni ti, kdo nebyli katolického vyznání a kdo nebyli zrozeni z legitimního manželství. Dále ti, kdo sice pocházeli z řádného manželství, ale jejich matka neměla dobrý šlechtický původ minimálně rytířského stupně ve čtyřech zpět jdoucích generacích, rovněž nepřipadali v úvahu duchovní a muži, kteří vstoupili do řeholního řádu. Ti, kdo před tím byli v královských či zeměpanských službách, což se s ohledem na okolnosti následně stávalo poměrně často, museli dokázat, že sloužili věrně a své službě se nezpronevěřili.⁶⁸ Tato okolnost však žádné problémy následně nečinila. Althannové založili, ať už dobrovolně nebo v důsledku nastavených pravidel, úspěšnou existenci vlastního rodu na službě, resp. úspěšní začali být právě v okamžiku, kdy na první místo postavili službu Habsburkům.

64 Podrobněji k tomu F. MUSIL, *Dějiny východních Čech*, s. 60–61. Ve fideikomisních spisech však tato spojitost byla připomínána ještě v 19. století. NA ČR, FKSP, kart. č. 993, sign. VII E/24–1861.

65 NA ČR, FKSP, kart. č. 993, sign. VII E/24–1861.

66 Což v 19. století vyústilo ve složitá separační řízení, protože bylo nejen možné, ale i nutné, účetně oddělit alodiální majetek nepodléhající fideikomisním pravidlům.

67 NA ČR, FKSP, kart. č. 993, sign. VII E/24–1861.

68 Tamtéž.

Althannové byli rodem říšských hrabat, který se na území habsburské monarchie usazoval postupně.⁶⁹ Zmíněný Michael Ferdinand nebyl prvním a v rodové historii tvořil jenom jeden z mnoha, na první pohled dokonce ne příliš významný článek.⁷⁰

S odkazem na touhu každého vzácného šlechtického rodu najít první kámen, který by mohl být tím jediným a základním, je uváděn mezi Althanny Dietmar (?1143–1223), který měl být v přímé linii potomkem mýtického Baba z Thannu. Dietmar byl bojovník křížové výpravy v družině vévody Leopolda Rakouského.⁷¹ Toho uchránil před Saracény a dostal za to rytířský titul s predikátem podle přezdívky, kterou měl mezi vojáky: *der alte*

69 Bádání o rodu Althannů není příliš rozsáhlé, resp. pro české země se soustřeďuje především na dobu, kdy rod vlastnil panství Vranov nad Dyjí a zanechal po sobě hmatatelnou a vyhledávanou stopu v podobě tamního zámku. K tomu např. Karel JANÍČEK, *Symbolika výzdoby malého konverzačního salonu na zámku ve Vranově*, in: Sborník Státního okresního archivu Znojmo, 2006, s. 98–115; Thomas WINKELBAUER – Tomáš KNOZ, *Geschlecht und Geschichte. Brablegen, Grabdenkmäler und Wappenzyklen des österreichischen Adels im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke (Hg.), *Die Konstruktion der Vergangenheit*, Berlin 2002, s. 129–178. V jiném kontextu na základě již publikovaného též Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015, s. 289–297. Ostatní badatelské výstupy jsou sporadické a směřují opět víc k uměleckým či alespoň obecně stavebním památkám než k působení příslušníků tohoto rodu, případně ke starším dějinám tohoto rodu. Jako např. Ursula GASS, *Die Pfarrkirche Murstetten Begräbnisstätte der Familie Althann*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, C, 2002, s. 209–227; Wilhelm HAUSER, *Das Geschlecht deren von Althann*, Diss., Wien 1949. Obecné encyklopedické přehledy šlechty se v případě Althannů mnohdy omezují na popis erbu, případně na nejjednodušší zkratku rodové historie, která 19. století redukuje v nejlepší případě na jeho úplný závěr. Mezi takové práce patří např. Pavel JUŘÍK, *Encyklopedie šlechtických rodů*, Praha 2014, s. 303–306; Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, díl I., Praha 2008, s. 21. Tam přehled starších, většinou encyklopedických, prací, ve kterých je alespoň zlomek pozornosti věnován rodu Althann. Malou pozornost příslušníkům rodu věnuje i Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisethums Oesterreich*, Th. I., Wien 1856, s. 17–18 a celkem pochopitelně končí na samém počátku 19. století.

70 Primární prameny týkající se rodu Althannů jako celku či spíše jeho jednotlivých členů se nacházejí v různých archívích celcích podle – mnohdy značně spleťtých – rodinných vazeb dalších a dalších generací přebírajících písemnosti zároveň s dědictvím jiného typu. Držitelů králického fideikomisu se netýká ani fond někdy dokonce označovaný jako rodinný archiv Althannů, který je podle zpracovatelky vlastně několika různými rodinnými archivy: Moravský zemský archiv Brno, G 145, Rodinný archiv Khuen-Lützwor Hrušovany nad Jevišovkou 1455–1945. Milada WURMOVÁ, *Rodinný archiv Khuen-Lützwor Hrušovany nad Jevišovkou 1455–1945*, inventář archivního fondu, Brno 1962. Althannovské písemnosti zde shromáždila Maxmiliána hraběnka Althann (1776–1833), provdaná za Dominika hraběte Hardegg (1767–1836), kterou vymřela jedna z rodových linií „mladších bratrů“, začínajících u Michaela Adolfa II. hraběte Althann.

71 I když jde o mýtického předka, Leopold VI. Babenberský, též Rakouský se skutečně zúčastnil dvou křížových výprav na začátku 13. století. K tomu obecně např. Věra HROCHOVÁ, *Křižáci v Levantě*, Praha 1975; Antony BRIDGE, *Křižácké výpravy*, Praha 1995. NA ČR, FKSP, kn. č. 18, kde jsou v souvislosti s postavou Dietmara převzaty údaje ze *Seelen-Eyfriger Hoff-Herr und Apostolischer Kriegs-Fürst Herr Michael Adolphus Graf von Althann*, Wien 1713.

Thann. Tu si údajně vysloužil pro svůj pokročilý věk, v němž se výpravy účastnil. Později bylo ke „starý“ přidáváno ještě označení „statečný“.

Jeho syn Konrád, rovněž bojovník křížové výpravy, tentokrát ve službách císaře Konráda IV., byl prvním, kdo se důsledně začal označovat predikátem von Althann.⁷² S jeho osobou je také spojen znak rodu: červený štít se stříbrným břevnem, na kterém jsou černá vzájemně propletená písmena A a T, doplněný zlatým otevřeným helmem s knížecí korunou a klenotem v podobě zelené jedle. Stejný znak může být popsán také jako červený štít, přes který je položena bílá stuha, na níž jsou vepsána černá písmena A a T. Ta však mohou být podle interpretace z 19. století vykládána i tak, že jde o zlatý pohár nebo krytou číši odkazující na hodnotu dědičného říšského číšníka, kterou majitel znaku zastával, a jedná se tak vlastně o polepšení znaku. Klenot, vedle zelené jedle, tvoří i bílý rozevlátý praporec vpravo a červený vlevo, oba s černým dvouhlavým orlem. Štít může být položen na knížecím (navzdory tomu, že Althannové nikdy knížata nebyla) plášti červeném s hermelínem.⁷³

Ovšem humanistická a barokní rodová tradice Dietmarovi předradila jiné významné muže do počátků rodu, byť u nich je časové i myšlenkové zařazení z kategorie mytologických: Gebhard byl stavitelem či držitelem hradu Winterstetten a rytířem Svaté říše římské žijícím ve čtvrtém století, Eberharda⁷⁴ bylo možné nalézt mezi úředníky císaře Fridricha Barbarossy. A již zmiňovaný Bobo či Babo z Thannu⁷⁵ byl bojovník z osmého století a někdy byl za zakladatele rodu považován právě on, jindy je označován za následovníka Gebhardova, byť spíš duchovního, protože měl žít minimálně o čtyři století později.⁷⁶ Všichni tito, pro rod důležití, muži byli zhmotněni ve slavném sále předků vranovského zámku.

72 *Seelen-Eyfriger Hoff-Herr und Apostolischer Kriegs-Fürst Herr Michael Adolphus Graf von Althann*, Wien 1713, s. 2. Dostupné online z URL: <http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ180060109>, [cit. 5. 6. 2019]; Tomáš KNOZ, *Althannové v Sále předků – mezi legendou a skutečností*, in: Bohumil Samek (ed.), *Sál předků na zámku ve Vranově nad Dyjí*, Brno 2003, s. 13–14.

73 NA ČR, FKSP, kn. č. 18.

74 V této postavě by mohlo být spojeno několik mužů, protože jméno Eberhard bylo v rodě zřejmě oblíbené. Na dvoře císaře Fridricha I. Barbarossy se pohyboval Eberhard z Thannu, držitel úřadu nejvyššího hofmistra, v barokní alegorii symbolizující loajalitu a věrnost panovníkovi, v jehož službách byl. T. KNOZ, *Althannové*, s. 12–13.

75 Za zakladatele rodu jej považují fideikomisní spisy s tím, že šlo o švábského bojovníka, který přišel o život v bitvě roku 719. Za koho ani proti komu bojoval, se však neuvádí. NA ČR, FKSP, kn. č. 18.

76 Tomáš KNOZ, *Vranov nad Dyjí. Předkové Michaela Jana II. z Althannu*, *Dějiny a současnost* 10, 2017, s. 26–27; TÝŽ, *Althannové*. Autoři si mezi nimi vybírali: Jan Halada souhlasí s Dietmarem, Ottův slovník naučný se přiklonil k Bobovi, kterého nazýval Babou. Jan HALADA, *Lexikon české šlechty*,² díl I., Praha 1994, s. 17–18; *Ottův slovník naučný*, díl 2., Praha 1889, s. 18. Dostupné online z URL: <<http://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:33b52900-e6e4-11e4-a794-5ef3fc9bb22f?page=uuid:8d49c200-0b3d-11e5-b562-005056827e51>>, [cit. 29. 5. 2019].

Skuteční příslušníci rodu Althannů se v mladší době pohybovali jak v říšském, tak v rakouském právním prostoru a zjednodušeně řečeno jejich vzestup byl spojen s domem habsburským. Od roku 1574 byli říšskými svobodnými pány von und zu Goldburg und Murstätten. Titul získal od císaře Maxmiliána II. Kryštof z Althannu (+1589), prezident dvorské komory, tedy jeden z nejvýznamnějších úředníků habsburské středoevropské centrální správy, zároveň s bratry Eustachem (+1602) a Volfem Vilémem (+1592).⁷⁷ Mezi české stavy byli všichni tři bratři přijati již roku 1575 a rozhodnutí zemského sněmu bylo ještě téhož roku vloženo do desek zemských.⁷⁸ Od roku 1578 vlastnili též uherský inkolát.⁷⁹

V roce 1608 získal rod Althannů titul říšských hrabat a brzy na to – už roku 1610 – titul rakouských hrabat.⁸⁰ Lehké vykročení ze středoevropského prostoru přineslo 18. století, kdy se část jejich majetku, jak už bylo naznačeno, vlivem válečných událostí ocitla za hranicí habsburské monarchie a majitelé se celkem bez rozpaků vydali stejným směrem, aniž by opustili habsburské služby a odložili věrnost tomuto domu. Od roku 1854 byli Althannové dědičnými členy pruské panské sněmovny v souvislosti s držením kladských panství Mittelwalde, Schönfeld a Wölfelsdorf,⁸¹ která však vlastnili už v 18. století, ještě před tím, než tato území připadla po prohraných válkách Prusku. Pro Althanny bylo následně jednodušší se etablovat v další evropské zemi, než majetek prodávat či zaměňovat za jiný.⁸²

Majetkovou základnu si rod budoval podle možností po celé habsburské monarchii, ovšem nešlo výhradně o rozšiřování majetku. Čas od času bylo třeba některá panství prodat podle toho, jak úspěšní byli hospodáři, či jak se nahromadily nepříznivé okolnosti. Patrně nejznámější bylo jejich držení panství Vranov nad Dyjí, které dokonce v průběhu doby koupili i prodali dvakrát.⁸³

V rámci rodu s držením statků poněkud zamíchala situace po porážce českého stavovského povstání, protože ne všichni Althannové opustili luterskou konfesi. Pro sledovaná česká panství je však rozhodující katolická linie rodu, která svou další prosperitu spojila s vladaři habsburského domu. Na jejím počátku byl viditelný Michael Adolf hrabě Althann (1574–1638), konvertita ke katolicismu, velitel pasovských vojsk dobývajících Prahu, ale

77 T. KNOZ, *Althannové*, s. 16–17.

78 Marek STARÝ, *Cizozemci a spoluobyvatelé: udělování českého obyvatelské práva (inkolátu) v době předbělohorské*, Praha 2018, s. 214–218.

79 Tamtéž.

80 *Ottův slovník naučný*, díl 2., Praha 1889, s. 18. Dostupné online z URL: <<http://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:33b52900-e6e4-11e4-a794-5ef3fc9bb22f?page=uuid:8d49c200-0b3d-11e5-b562-005056827e51>>, [cit. 20. 4. 2020].

81 Mittelwalde: Mezilesí, Miedzylesie; Wölfelsdorf: Wilkanów; Schönfeld: Roztoki. Vše dnes na území Polska.

82 J. HALADA, *Lexikon*, s. 17–18. T. KNOZ, *Althannové*, s. 18. Nejpodrobněji o tom F. MUSIL, *Dějiny východních Čech*, s. 72–73.

83 T. KNOZ, *Althannové*, s. 17–21.

také účastník bitev u Rábu a Stoličního Bělehradu a následně polní maršálek. Rovněž věřitel samotného císaře Ferdinanda II. i fundátor a štědrý podporovatel jezuitského řádu. Tento muž také zavázal své potomky, aby všichni muži rodu povinně nosili jako první křestní jméno Michael s odkazem na archanděla Michaela, bojovníka s ďáblem, resp. s chaosem. Pro ženy rodu pak bylo určeno závazné první jméno Marie.⁸⁴ Na rozdíl od některých jiných, toto dědictví bylo přijato a také udržováno bez námitek.

Sledované panství Králíky, jak už bylo zmíněno, se do držení rodu Althannů dostalo sňatkem Michaela Ferdinanda, jednoho ze synů Michaela Adolfa (1574–1638), roku 1650.⁸⁵ Přesto byl právě Michael Adolf (následně někdy označovaný jako Michael Adolf I.) považován úředníky českého zemského soudu za rozhodujícího předka držitelů králíckého fideikomisu.⁸⁶ Nelze se ubránit dojmu, že jej tak označili pro dostupnost a relativní četnost informací. Nebo proto, že byl prvním nositelem hraběcí hodnosti a konvertitou ke katolicismu. Protože faktickým zakladatelem králíckého fideikomisu byl až jeho syn Michael Ferdinand (cca 1620–1658?).⁸⁷ Přímá linie rodu a tím i držitelů králíckého fideikomisu však vymřela jeho syny Michaelem Franzem Ferdinandem a Michaelem Wenzelem v letech 1677 a 1678.⁸⁸ Nástupnictví, jak to stanovil ještě zakladatel, se tak začalo podle principu primogenitury týkat další rodové linie, konkrétně Ferdinandova mladšího bratra Michaela Franze (1630–1686).

Tato rodová linie držela králícký fideikomis až do roku 1810, byť to rozhodně nebylo jednoduché. Franzův syn Michael Wenzel (1668–1738) předal fideikomis svému synovi Michaelu Emanuelovi (1691–1749), který byl označován za třetího držitele fideikomisu. Takové označení se mohlo týkat jenom této rodové linie, nicméně následně úředníci zemského soudu tímto způsobem skutečně počítali, už bez ohledu na změny větví rodu. Čtvrtým držitelem se stal Michael Otto (1731–1797).⁸⁹ Ten ovšem zemřel bezdětný.

84 J. HALADA, *Lexikon*., s. 17–18. T. KNOZ, *Althannové*, s. 18–19.

85 Což jednoznačně dosvědčují fideikomisní spisy. Tomáš Knoz ovšem za prvního majitele panství Králíky uvádí až Michaela Václava (1698–1724), nejvyššího moravského zemského sudího a vyslance ve Švédsku. To byl muž, na něhož bylo nesporně hodně vidět, ale prvním držitelem králíckého panství rozhodně nebyl. T. KNOZ, *Althannové*, s. 17–21. NA ČR, FKSP, kn. č. 18.

86 NA ČR, FKSP, kn. č. 18. K orientaci a rozlišení jednotlivých příslušníků rodu Athannů též URL: <<http://genealogy.euweb.cz/althann/althann1.html>>, [cit. 15. 6. 2019]. Zde ne zcela přesná data pro Michaela Adolfa I., právě tak zřejmě i pro Michaela Ferdinanda: tento web shromáždil velké množství rodopisných dat Althannů, ale zároveň se vyznačuje některými nepřesnostmi z kategorie „překlepů“.

87 NA ČR, FKSP, kn. č. 18 uvádí jako datum úmrtí až rok 1668. V citovaném internetovém rodokmenu je uvedeno datum úmrtí 1658. F. MUSIL, *Dějiny východních Čech*, s. 61 uvádí dokonce s odkazem na urbář panství jako rok úmrtí 1657.

88 NA ČR, FKSP, kn. č. 18. Jinde jsou ovšem Michael Franz Ferdinand a Michael Wenzel uváděni jako otec a syn, kteří zemřeli téměř zároveň. Výsledek byl každopádně shodný: tato rodová linie vymřela.

89 František Zahrádka považuje tyto dva muže za bratry, webový rodokmen i fideikomisní přehled za otce a syna. František ZAHRÁDKA, *Velkostatek Králíky 1654–1946*, úvod k archivnímu inventáři, Zámrsk 1969, s. V.

Pátý držitel fideikomisu, Michael Karel (1739–1805), který bývá někdy považován za Ottova synovce,⁹⁰ nastoupil opravdu podle stařešinského principu: šlo o vnuka Michaela Ferdinanda (1677–1733), což byl mladší bratr druhého držitele fideikomisu Michaela Wenzela (1668–1738). Otec ani děd tohoto Michaela Karla se držiteli králického panství nikdy nestali. Karel zemřel svobodný a bezdětný a fideikomisu se ujal jeho bratr Michael Václav (1743–1810) v pořadí šestým držitel. I on zemřel bez následovníků.⁹¹ Tím ovšem zcela vymřela rodová linie tzv. slezské větve a nástupnictví se přeneslo k potomkům Michaela Johanna (1617–1646), což byl starší bratr zakladatele králického fideikomisu Michaela Ferdinanda.⁹²

Ani tak razantní změnou rodové linie se však ihned nepodařilo odbourat trend bezdětných držitelů, byť Michael Johann (1710–1778) zplodil se svými čtyřmi manželkami postupně dvacet jedna potomků, z nichž bylo devět synů. Sedmým držitelem králického fideikomisu byl v pořadí šestý Johannův syn také Michael Johann Nepomuk (1757–1815), který rovněž v konečném důsledku zemřel bez potomků.⁹³ Z jeho manželství s Johannou markýzou Doria se sice syn (Michael Franz 1792–1814) narodil, ale zemřel o rok dříve než otec v pouhých dvaadvaceti letech.⁹⁴ Fideikomisní posloupnost tak pokračovala Johannovým bratrem. Osmým držitelem králického fideikomisu se stal Michael Franz (1760–1817),⁹⁵ kterému však v tu chvíli zbývaly pouhé dva roky života. Zemřel v sedmapadesáti letech bez potomků.

Tuto poněkud beznadějnou řadu přerušil až nejmladší z bratrů Michael Maxmilián Franz, obecně zvaný Max (1769–1834), který se fideikomisu ujal jako jeho devátý držitel v pořadí po Franzově smrti v roce 1817.⁹⁶ Max se v roce 1796 oženil s Marií Franziskou

90 Tamtéž.

91 Podle úmrtního listu vystaveného farářem od svatého Michaela ve Vídni zemřel ve věku 67 let. NA ČR, FKSP, kart. č. 313, kart. č. 993, sign. VII E/24–1861. Téměř půl století umírala hrabata Althannové z této větve rodu bez potomků: Michael Emanuel + 1749, jeho bratr Michael Otto + 1797, jeho synovec Michael Karel + 1805 a jeho bratr Michael Václav + 1810. F. ZAHŘÁDKA, *Velkostatek Králíky*, s. V.

92 Tato větev rodu bývá někdy nazývána španělská nebo také janovská, Podle oblíbeného jména Johann, které muži z rodu dostávali často vedle rodového jména Michael. Tamtéž.

93 Matkou byla Johannova třetí manželka Marie Josefa von Barwitz. Jeho starší bratři se nedožili možnosti ujmout se fideikomisního dědictví. Všechny sestry byly samozřejmě z případného nástupnictví jako ženy vyloučeny. NA ČR, FKSP, kn. č. 18. Též dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019].

94 Dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019].

95 Jeho matkou byla čtvrtá manželka Michaela Johanna Marie Christina Juliana hraběnka Wildenstein. Ani z jeho manželství s Marií Eleonorou hraběnkou Batthyány nevyšel žádný fideikomisní nástupce. NA ČR, FKSP, kn. č. 18. Též dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019].

96 Michael Maxmilián (13. 3. 1769–28. 11. 1834) byl nejmladším z bratrů a předposledním ze všech dětí Michaela Johanna a jeho čtvrté manželky hraběnky von und zu Wildenstein. NA ČR, FKSP, kn. č. 18. Též dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019].

Eleonorou hraběnkou Thürheim.⁹⁷ Z tohoto manželství se narodili čtyři synové: Michael Joseph,⁹⁸ Michael Karl,⁹⁹ Michael Gustav¹⁰⁰ a Michael Leopold Ferdinand.¹⁰¹ Mladší Gustav a Ferdinand do správy fideikomisu v Čechách nezasáhli, ale jejich starší bratři ano. Prvorozený Joseph dokonce na dlouhých dvacet sedm let, druhý v pořadí Karl na rovných dvacet let. Jeho nejstarší syn Michael Robert¹⁰² se pak stal posledním držitelem althannovského fideikomisu v Čechách.

Posloupnost držitelů králického fideikomisu v dlouhém 19. století jasně ukazuje problém, se kterým se všichni museli vyrovnat. Stále znovu a znovu přerušovaná dědická linie umožňující dalším a dalším mužům stát se oprávněným držitelem fideikomisu způsobovala jejich velmi rychlé střídání, protože se tohoto postavení domohli až v relativně vysokém věku. Na dlouho posledním, komu bylo dopřáno více času na čerpání výhod plynoucích z postu držitele králického fideikomisu, ale zároveň i více času na systematickou správu tohoto majetku, byl Michael Otto (+ 1797), který se na tomto místě ocitl ve svých osmnácti letech. Pak následovalo opravdu nepříznivých dvacet let. Ottův nástupce na místě držitele králického fideikomisu Michael Karel (+ 1805) už měl k dispozici maximálně osm let. Jeho pokračovatelem se stal Michael Václav (+ 1810) a fideikomisním statkům se mohl věnovat pět let. Stejnou dobu měl k dispozici i Michael Johann Nepomuk (+ 1815) a jeho mladší bratr Michael Franz (+ 1817) dokonce jen dva roky. Teprve Michael Maxmilián tuto nepříznivou

97 4. 12. 1774–30. 12. 1848, Lulu THÜRHEIM, *Mein Leben. Erinnerungen aus Oesterreichs Grosser Welt, 1788–1819*, Bd. I., München 1913, s. 101. Na citovaném webu chybný rok úmrtí 1818.

98 13. 6. 1798–5. 4. 1861, (na citovaném webu jako datum narození uvedeno 19. 6. 1774, ve fideikomisních spisech jednoznačně 13. 6. 1798), oženil se s Eleonorou hraběnkou Hartig, ale svého syna Michaela Maxmiliana Antona přežil a dcera nebyla oprávněnou dědičkou pro fideikomis, takže z tohoto pohledu zemřel i on bez potomků.

99 2. 5. 1801–16. 5. 1881, oženil se poprvé v roce 1832 s Ludowikou hraběnkou Nostitz-Rieneck a podruhé v roce 1850 s o šestadvacet let mladší Caroline Sarah Thomas. Z tohoto druhého manželství se narodil pokračovatel fideikomisní linie Michael Robert. NA ČR, FKSP, kn. č. 18. Též dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019].

100 19. 2. 1807–27. 5. 1864, od roku 1838 ženatý s Klementinou hraběnkou Pejacsevich de Veröcze. Syn z tohoto manželství nepatřil do fideikomisní posloupnosti, protože otec zemřel dříve než jeho starší bratr. Dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019].

101 29. 7. 1808–30. 5. 1890, od roku 1836 ženatý s Marií hraběnkou Pejacsevich de Veröcze. Z tohoto manželství se narodil syn a tři dcery, ale linie byla z fideikomisního nástupnictví vyloučena, protože v době Karlovy smrti žil jeho plnoletý syn Robert. Dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019]; Franz ADLGASSER, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918, konstituierender Reichstag 1848–1849, Reichsrat 1861–1918, ein biographisches Lexikon*, Bd. 1, A–L, s. 58–59, Wien 2014.

102 8. 6. 1853, Milíčov (web uvádí 8. 7. 1853, totéž je uvedeno i v úmrtním listě vystaveném farním úřadem u sv. Štěpána ve Vídni) – 25. 2. 1919, Vídeň. NA ČR, FKSP, kn. č. 18. Zemský archiv Opava (dále jen ZA Opava), Velkostatek Lipník nad Bečvou, kart. č. 1671, sign. 45/12. Též dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019]; Též F. ADLGASSER, *Die Mitglieder*, s. 58–59.

řadu přerušil. Měl však se svými předchůdci společné to, že se držitelem fideikomisu stal až v relativně vysokém věku: ve svých osmačtyřiceti letech. Jeho staršímu bratru Michaelu Franzovi bylo dokonce pětapadesát let, hraběti Michaelu Johannu Nepomukovi třiapadesát, jeho předchůdci Michaelu Václavovi dvašedesát a Michaelu Karlovi bylo osmapadesát. Bez ohledu na to, jak dlouhý život byl každému z nich vyměřen, šlo o muže, jejichž nejlepší léta života nesporně uplynula, a to dokonce i v kontextu doby, která si životních zkušeností cenila. Žádný podíl však na tom neměly divoké válečné události, které v jiných případech uměly významným způsobem ovlivnit život šlechtických rodin. Důsledkem toho však bylo, že se správy panství ujímali muži, kteří se prakticky celý svůj život věnovali něčemu úplně jinému. Nelze se ubránit dojmu, že se to na stavu králického fideikomisu projevilo, byť právě tohle panství minimálně od počátku 18. století stálo poněkud stranou hlavního zájmu majitelů. Projevilo se to mj. i tím, že po velkém požáru v roce 1708, který zničil i dosavadní panské sídlo, nebyl zámek už nikdy obnoven.¹⁰³ Althannové se tak připravili i o možnost pobývání v Králíkách a o fideikomisu rozhodovali vzdáleně. Naprosto ojedinělé návštěvy v průběhu 19. století měly charakter zastávky na cestě a ta se odehrávala, pokud je možné to vůbec posoudit, buď mimo jakoukoliv budovu, nebo v prvním patře vrchnostenského pivovaru, kde byly kanceláře správy panství a byt správce.¹⁰⁴

18. století navíc poznamenalo region válečným děním, ať už přímo nebo druhotně, což se na stavu králického fideikomisu nemohlo neprojevit.

Když se v roce 1810 fideikomisu ujal hrabě Michael Johann Nepomuk, popisoval stav panství Králíky jako všeobecně neutěšený, kde byly ze šesti dvorů jenom králický a v Prostřední Lipce provozovány ve vlastní režii, ostatní byly pronajaty, zcela sešlé a jejich budovy větším dílem rozpadlé. Bylo třeba je převzít zpět do rukou vrchnosti a uvést do životaschopného stavu. Ve dvorech v Králích a Prostřední Lipce nebyl plný stav dobytka a nároky na deputát převyšovaly možnosti horského panství, na kterém navíc bylo podle jeho názoru množství neužitečného úřednictva a sluhů. K doplnění stavů sem bylo třeba dodat dobytek i ovce z kladských panství i ze Svojsic¹⁰⁵ a v prvním roce dokonce k vyrovnání dlužných deputátů a ke krmení i obilí. Místní poddané charakterizoval jako

103 F. MUSIL, *Dějiny východních Čech*, s. 64–65. Též poněkud nepřesně J. HALADA, *Lexikon*, s. 17–18.

104 Dnes čp. 128, což je novostavba vzniklá až po požáru 1708 na úplně jiném místě, než stával původní zámek.

105 Panství Svojsice ve středních Čechách se stalo fideikomisem v althannovských rukách v roce 1738. V roce 1810 došlo k formálnímu spojení obou fideikomisů, které však nemohlo být důsledné, protože právní rámec každého z nich byl odlišný. O obou panstvích tak mohlo být nadále odděleně rozhodováno, ale především každé z nich zůstalo nadále účetně samostatné. Patrně proto se také v archivním fondu Velkostatek Svojsice v podstatě nedochovaly žádné archiválie týkající se provozu panství i následně velkostatku Králíky a naopak. F. ZAHRÁDKA, *Velkostatek Králíky*, s. V; Jan ROUBÍČEK – František SEDLÁČEK, *Velkostatek Svojsice 1680–1914*, úvod k archivnímu inventáři, Buštěhrad 1962; Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*, díl I., Praha 1882, s. 378–380.

chudé horaly, kteří byli v letech 1804 a 1805 navíc postiženi hladem a všeobecnou bídou následně prohloubily války v letech 1805 a 1809. Vznikly tak dokonce nedoplatky v rentách, které bylo nutno uhradit ze zdrojů mimo fideikomisní majetek. Krajský úřad trval na stavbě silnic a mostů a k tomu na zřizování škol, které byly na panství většinou provozovány v chalupách. Do toho přišel nový finanční patent v roce 1811, jež prakticky znehodnotil výnosy pivovaru a palírny, naopak dluhy, jimiž bylo panství zatíženo, se musí splácet podle nových předpisů. Králíky nepřinášely podle jeho informací vůbec žádný užitek. V letech 1812 a 1813 došlo k dalším válkám, které se z části odehrávaly na českém území. Vypsané odvody a příprže pro Králíky byly zcela vyčerpávající, bylo nutno investovat prakticky veškeré hotové peníze. V kontextu situace bylo navíc panství poškozováno svou polohou: leží na hranicích Čech, Moravy a Slezska jako průchozí území a dochází tak k naprosté devastaci zdejších cest a nároky na transport jsou enormní. Althannovská kladská panství, ležící na území Pruska, byla ještě zničenější, takže nemohla sloužit jako výpomoc pro Králíky. S ohledem na uvedené těžkosti navrhoval Michael Johann Nepomuk předání fideikomisního panství svému synovi a zároveň s ohledem na pasivní hospodaření žádal o prominutí budoucích odvodů v souvislosti s dědictvím. Dopis je datován 19. srpna 1813. Michaelu Johannu Nepomukovi bylo sedmapadesát, jeho synovi Michaelu Franzovi pouhých dvaadvacet let. Ovšem tento plán se v žádném směru nezdařil. Michael Franz zemřel již 5. března roku 1814 a jeho otci zůstaly problémy, na které patrně přestával stačit. 12. června 1815 proto uzavřel vyrovnávací dohodu a odstoupil králický fideikomis svému mladšímu bratru Michaelu Franzovi. Sám zemřel krátce na to, 3. srpna 1815.¹⁰⁶

Exkurz: Michael Franz hrabě Althann (1760–1817)

Michael Franz hrabě Althann (1760–1817), rytíř řádu Zlatého rouna od roku 1808, nositel velkokříže Leopoldova řádu, c. k. skutečný tajný rada a komorník, španělský grand první třídy¹⁰⁷ byl mladším bratrem zemřelého Michaela Johanna Nepomuka a prakticky celý svůj dospělý život se musel spoléhat na jiné zdroje příjmů, než byl rodový fideikomis. Hrabě Michael Franz zvolil úřednickou dráhu realizovanou nejprve v dolnorakouské státní správě, kde dosáhl hodnosti c. k. vládního rady. V roce 1799 byl jmenován skutečným dvorním radou česko-rakouské dvorské kanceláře. Noviny to prezentovaly jako odměnu za úspěšnou a věrnou službu právě na dolnorakouském guberniu.¹⁰⁸ Další změnu pak přinesl

106 NA ČR, FKSP, kart. č. 313; kart. č. 991, fasc. VII-E/24–1817.

107 NA ČR, FKSP, kart. č. 314, fasc. 7/24. *Hof und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums 1808–1843*, Wien 1808, s. 119. Dostupné online z URL: <http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ113978902>, [cit. 3. 6. 2019].

108 *Wiener Zeitung*, 25. 9. 1799, s. 1.

rok 1807. Na jaře zemřela císařovna Marie Terezie Neapolsko-Sicilská a velmi záhy po tom, ve svých třiaosmdesáti letech i dlouholetý nejvyšší hofmistr Georg kníže von Stahremberg. Na jím uvolněné místo byl jmenován Ferdinand kníže von Trautmannsdorf.¹⁰⁹ Ačkoliv se o tom veřejnost z novin nedozvěděla, místo nejvyššího hofmistra a hofmistryně císařovny připadlo v rámci všeobecných změn Michaelu Franzi hraběti Althannovi a jeho manželce Marii Eleonoře rozené hraběnce Batthyány, která právě tak jako její choť splňovala veškeré nároky pro nejvyšší místa dvorské služby. Dvorní dámou ji jmenovala na konci prosince 1790 už císařovna Marie Ludovika, manželka císaře Leopolda II.¹¹⁰ a nositelkou Řádu hvězdového kříže byla rovněž.¹¹¹ Pracovat začali oba okamžitě. Byli totiž těmi, kdo museli ceremoniálně zvládnout nový sňatek ne tak dávno ovdovělého císaře.

Úřad nejvyššího hofmistra a hofmistryně císařovny patřil k těm poměrně tradičním na habsburském dvoře a v této době se, navzdory některým radikálním personálním i jiným změnám, stále ještě řídil pravidly platnými v 18. století, která měla nezřídka své kořeny ještě podstatně hlouběji v minulosti.¹¹² Na takovém ceremoniálu, jakým byla vladařská svatba, pochopitelně nepracovali hrabě a hraběnka von Althann sami, byli při té příležitosti jenom jedním z mnoha do sebe zapadajících částí poměrně mohutného soukolí dvorských hodnostářů a zaměstnanců.

Na svátek svatých Tří králů, tedy 6. ledna 1808, v šest hodin večer byl v císařském dvorním farním kostele sv. Augustina oddán císař František s Marií Ludovikou Beatrix von Österreich-Este (1787–1816).¹¹³ A byl to právě Michael Franz hrabě Althann, který za svitu pochodní a v doprovodu hodnostářů dvora vyzvedl nevěstu z paláce arcivévodkyně-matky,¹¹⁴ kde sídlila, usadil ji do kočáru se šestisprežím španělských koní, doprovázeným osobními lokaji v gala uniformách. Sám jel ve voze před ní a jeho manželka v jiném za nevěstiným vozem. Nejvyšší hofmistryně navíc koordinovala pážata nesoucí vlečky, která

109 *Wiener Zeitung*, 24. 9. 1807, s. 2; 12. 9. 1807, s. 1–2.

110 *Preßburger Zeitung*, 29. 12. 1790, s. 2.

111 *Hof und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums 1813*, Wien 1813, s. 119. Dostupné online z URL: <http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ113978902>, [cit. 3. 6. 2019].

112 O úřadu nejvyššího hofmistra a hofmistryně císařovny například Martin SCHEUTZ – Jakob WÜHRER, *Dienst, Pflicht, Ordnung und „gute Policey“: Instruktionsbücher am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Ifmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonial-Protokolle (1652–1800)*, Innsbruck – Wien 2007, s. 15–94, zde s. 81–83. O změnách tohoto prostředí v první polovině 19. století rámcově Karin SCHNEIDER, *Das Wiener Zeremoniell im 19. Jahrhundert. Ein Ausblick*, tamtéž, s. 627–638.

113 Hermann HEYNERT, *Kaiser Franz I.: zur Geschichte seiner Regierung und seiner Zeit*, Wien 1872, s. 21.

114 Marie Beatrice d'Este (1750–1829), titul arcivévodkyně získala sňatkem se synem Marie Terezie Ferdinandem Karlem. V době, kdy se její dcera provdala za císaře Františka, žila ve Vídni, protože rodové državy ovládal Napoleon. Dostupné online z URL: <<https://daten.digitale-sammlungen.de/0001/bsb00016334/images/index.html?seite=204>>, [cit. 2. 11. 2020].

musela být vždy ve správný čas na správném místě, i právě sloužící palácové dámy. To vše v dlouhém proudu vojenských útvarů, jezdeckých koní, kočárů, běžců a nosičů pochodní, který se pohyboval ochranným špalírem vojska osvětlenými ulicemi ke kostelu. Nejvyšší hofmistr doprovodil nevěstu až na její místo v kostele: doslova ji císaři přivedl k oltáři.¹¹⁵ Povinnosti trvaly i během soupe ve velkém sále reduty, kde stál nejvyšší hofmistr za křeslem císařovny.

„Po sňatku císaře Františka I. s princeznou d'Este plesy trvaly často do šesté, sedmé či osmé hodiny ráni a u knížete Liechtensteina až do jedné hodiny odpoledne, ale v deset večer už jsme opět byli na Redutě.“¹¹⁶ Takový byl důsledek rozhodnutí, aby se svatební slavnosti neomezovaly jenom na nejužší dvorský okruh. Naopak některé jejich součásti byly přístupné i předem určenému typu veřejnosti na základě speciálně rozdávaných vstupenek. Publikem, které mělo podle císařského přání společně „sdílet začátek nové epochy jeho domácího štěstí“,¹¹⁷ byli míněni především šlechta a rodiny státních úředníků, právě tak jako civilní i vojenské úřady hlavního města Vídně, univerzita, magistrát a obchodnictvo. Vstupenky bylo možné sehnat na tribunu augustiniánského kostela během svatebního obřadu, dále na tribunu sálu malé reduty, kde byl císařský pár k vidění po obřadu, na tribunu nebo galerii velké reduty, kde bylo v den sňatku organizováno již zmiňované soupe a konečně na velký maskarní bál, který se konal v sálech reduty 10. ledna 1808. Kromě toho se od 6. do 9. ledna konala volná divadelní představení pro nejširší veřejnost, na které ani nebyly vstupenky zapotřebí a vejít bylo možné až do obsazení kapacity sálu. Výjimkou bylo představení v Divadle Na Vídeňce z 9. ledna, pro které ředitelství divadla vstupenky rozdělovalo předem.¹¹⁸ Všechny tyto akce oznámil s nepříliš velkým předstihem úřad nejvyššího hofmistra, ale císařovnin hofmistr u toho musel být přítomen i s chotí osobně. Protože všude byla i nová císařovna.

Právě tak při císařovnině uherské korunovaci 7. září 1808 v Bratislavě, kde uprostřed slavnostního průvodu jel na koni císař v doprovodu uherských gardových kapitánů, za ním kočár se šestispřežím vzl císařovnu, hned potom následoval na koni císařovnin nejvyšší hofmistr a za ním kočár vezoucí císařovninu nejvyšší hofmistryni v doprovodu palácových dam. Z kočáru před katedrálou Marii Ludovice nepomáhal vystupovat císař, ale její nejvyšší hofmistr. Spolu s manželkou pak byl císařovně nablízku během celého složitého obřadu, byť spíš než aktivního hybatele dění, v roli „technického“ pomocníka, ovšem nezastupitelné, nejenom podle složitého protokolu.¹¹⁹

115 Nevěstin otec arcivévoda Ferdinand Karel byl v té době již mrtvý.

116 Lulu THÜRHEIM, *Mein Leben. Erinnerungen aus Oesterreichs grosser Welt, 1788–1819*, Bd. I., München 1913, s. 225–230.

117 *Wiener Zeitung*, 26. 12. 1807, příloha č. 104.

118 Tamtéž.

119 *Wiener Zeitung*, č. 74, 14. 9. 1808, s. 4665–4671.

A nadále vždy, když Marie Ludovika Beatrix udílela audience, cestovala, bavila se, prostě žila v roli rakouské císařovny, jako *Landesmutter* jejích obyvatel, ale i při plnění povinností, jak tomu bylo například v průběhu Vídeňského kongresu. Během něj se v zimě střídaly bruslařské partie, karusely a živé obrazy a císařovna Ludovika, byla vílou těchto slavností, která se zjevovala vždy jako mávnutím kouzelného proutku, ale na které žádné skutečné radosti vidět nebylo, protože její slabá tělesná konstituce jí přítomnost na slavnostech velmi ztěžovala, podle některých dokonce urychlila její smrt. Ovšem císařovy pokyny ohledně své role plnila vždy bezezbytku. Takový obraz zanechala ve svých vzpomínkách dáma z dvorské společnosti té doby Ludovika hraběnka Thürheim.¹²⁰ Na Eleonoru a Michaela Franze von Althann mladá hraběnka nepotřebovala dohlédnout, ale oni i tam byli jako spolehlivé opory v hektické době a strůjci ne pouze onoho *kouzelného* objevování se a mizení císařovny.

Funkce nejvyššího hofmistra a hofmistryně císařovny byla nejenom čestnou a z důvodu blízkosti vládařské rodiny neobyčejně významnou, ale také vyžadovala prakticky každodenní osobní přítomnost v dosahu vládařského páru či samotné císařovny podle jejího rozvrhu povinností nebo možnosti zábavy.¹²¹ Osobní život Michaela Franze i Marie Eleonory se tomu prostě musel přizpůsobit. Kolik času, případně síly a chuti mu následně zbývalo k aktivnímu řízení rodinného fideikomisu je možné se pouze dohadovat. Většinu jeho dospělého života měly starosti o majetek jinou podobu.

Ve *Wiener Zeitung* zůstala zachována stopa po opatrnost hraběte Michaela Franze při jeho zacházení s majetkem, která zároveň naznačuje možné neshody mezi ním a někým z rodiny. V roce 1790 pocítil potřebu nejenom veřejně deklarovat, že převzal správu některých panství od své matky Marie Juliany, ovdovělé hraběnky Althann, rozené von Wildenstein, ale zároveň upřesnil, že přihlásit jakékoliv dosud nesplacené pohledávky této dámy je možné do šesti týdnů, po této lhůtě nebudou žádné další nároky uznávány a propláceny. Aby se do budoucna zamezilo podvodům a neodůvodněným žádostem, musí být každá taková pohledávka zároveň opatřena hraběnciným podpisem na důkaz oprávněnosti požadavku.¹²² Marie Juliana však zcela jistě nebyla podstatou problému, resp. tím hlavním, kdo Michaela Franze mohl připravit o peníze. Zemřela v roce 1794,¹²³ ale oznámení upravující platby dodavatelům pokračovaly. O čtyři roky později bylo –

120 Lulu THÜRHEIM, *Mein Leben. Erinnerungen aus Oesterreichs Grosser Welt, 1788–1819*, Bd. II., (1812–1819), München 1923, s. 110.

121 V dobových schematismech jsou oba uvedeni bytem v Hofburgu. O bydlení poskytovaném zaměstnancům dvora podrobněji Martina WINKELHOFEROVÁ, *Viribus unitis. Císař a jeho dvůr. Nový pohled na Františka Josefa*, Praha 2011, s. 86–88. Jako místo úmrtí hraběte Michaela Franze je však uveden palác hrabat Caroli, Kärntner Strasse 1066, Vídeň. NA ČR, FKSP, kart. č. 314, fasc. 7/24–1817.

122 *Wiener Zeitung*, 3. 2. 1790, s. 13.

123 Dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2020].

opět veřejně – stanoveno, že pohledávky domu hraběte Michaela Franze jsou a budou vždy placeny hotově, kdokoliv by požadoval cokoliv jménem jeho, jeho manželky či jeho domácnosti a neplatil hotově, nemá mu být nic dáváno na dluh a žádná půjčka nesmí být na toto jméno uzavírána.¹²⁴ Na začátku roku 1815 byly podmínky ještě zpřísněny: veškeré účty měly být nadále propláceny v hotovosti jednou za měsíc, vždy poslední den v daném měsíci a na jakékoliv pozdější předložení neměl být brán zřetel.¹²⁵ Jedinkrát se objevilo jméno toho, kdo mohl Michaelu Franzovi znepříjemňovat život. V roce 1799 přiznal, že zaručil mladšímu bratru Michaelu Maxmiliánovi směnku na více než 1300 zl a vyzýval toho, kdo ji odkoupil, aby se přihlásil do jednoho roku šesti týdnů a třech dnů, v opačném případě bude považována za propadlou.¹²⁶

V roce 1813 sepsal hrabě Michael Franz závěť, podle které se jeho univerzální dědičkou stala manželka Eleonora, a protože pár byl bezdětný, druhým v pořadí byl stanoven již zmiňovaný Franzův mladší bratr Michael Maxmilián, v té době major v armádě Jeho Veličenstva. Teprve potom přišly na řadu Franzovy provdané sestry, které sice neměly nárok na fideikomisní majetek, ale ten v době sepsání závěti ještě nebyl aktuální. Na rozdíl od šperků, oblečení, prádla a dalších drobností, jejichž uživatelkou by se okamžitě stala manželka, protože ostatní dědictví mělo být dáno do právní uzávěry. Vyznamenání, řády a odznak komorníka měly být po smutečních obřadech vráceny.¹²⁷

V listopadu 1814 bylo panství Králíky – navzdory nářkům předchozího držitele Michaela Johanna – ohodnoceno celkovou sumou 350 615 zlatých vídeňské měny, což bylo později přepočítáváno na 140 246 zlatých konvenční měny.¹²⁸ Zároveň však existovala poměrně dlouhá řada dlužníků, jejichž pohledávky na něm vážly. První vlna vznikla v roce 1800 a nebyla příliš rozsáhlá. Podstatnější byla druhá z let 1807–1809, kdy dluhy navýšil Michael Václav. Mezi věřiteli z té doby se několika sumami ocitla i Eleonora hraběnka Althann rozená Batthyány a následně i její manžel Michael Franz. Zdá se však, že jako dluh byly registrovány i ty apanáže v tomto směru oprávněným příslušníkům rodu, jejichž výplata z nějakého důvodu vážla. Poslední půjčka, téměř o řád vyšší než předchozí, je z roku 1815 a byla tou poslední, kterou ještě podepsal Michael Johann.¹²⁹ Tím ovšem byla překročena povolená míra zadlužení fideikomisního panství bez souhlasu zemského soudu.

Už od konce 18. století nebyl tak vzácný názor, že ti, kteří jsou příliš vzdáleni možnosti ujmout se fideikomisního majetku, musí být připravováni na jinou životní dráhu, než je

124 *Wiener Zeitung*, 20. 10. 1798, s. 3179.

125 *Wiener Zeitung*, 20. 1. 1815, s. 105.

126 *Wiener Zeitung*, 17. 7. 1799, s. 2399.

127 NA ČR, FKSP, kart. č. 314, fasc. 7/24–1817.

128 Panství Svojšice bylo i nadále účetně samostatné a bylo oceněno na 563 995 zlatých. NA ČR, FKSP, kart. č. 314, fasc. 7/24; kart. 315, fasc. II E/23, 24–1835.

129 Platnost této pohledávky byla následně zpochybněna a opětovně uznána. NA ČR, FKSP, kart. č. 314, fasc. 7/24.

hospodaření a správa panství, resp. velkostatku. Výjimku tvořili ti, kdo vstoupili na církevní dráhu, ze které v tomto smyslu nebylo cesty zpět, resp. možnost dosáhnout na držení fideikomisu se tímto krokem uzavřela definitivně. Hrabě Michael Franz byl přesně takovým neuvěřitelně vzdáleným nástupcem, který se přesto k držení rodinného fideikomisu dostal. Navzdory svému úřednickému působení nebyl bez zkušeností s řízením panství, ovšem nikoliv ve fideikomisním právním rámci. Objektivně vzato nemohl za dva roky na stavu žádného z fideikomisních panství nic ani výrazně vylepšit, ani významně pokazit. V tomto smyslu šlo o příliš krátkou dobu.

V lednu 1817 přinesly noviny oficiální zprávu, podle které císař František I. s ohledem na jeho chatrné zdraví poslal ke dni 31. 12. 1816 do výslužby (ty zdvořilejší použily formulaci *dovolil mu odejít do výslužby*) nejvyššího hofmistra císařovny Michaela Franze hraběte Althanna.¹³⁰ Už 7. dubna 1816 zemřela ve Veroně císařovna Marie Ludovica Beatrix von Österreich-Este,¹³¹ a relativně brzy po tom – od září téhož roku – se stala rakouskou císařovnou čtvrtá manželka Františka I. Karolína Augusta Bavorská.¹³² Zdálo by se celkem pochopitelné, že chce mít na tak důležitém a blízkém místě, jakým byl nejvyšší hofmistr, svého člověka. Ovšem Michael Franz Althann zemřel již 6. května roku 1817 ve věku sedmapadesáti let.¹³³ Už na pohřbu císařovny Marie Ludovicy 28. dubna 1816 se ve smutečním průvodu musel nechat zastoupit hrabětem Wurmbrandem a hraběnkou O'Donell.¹³⁴ Chatrné zdraví nemuselo být zástupným problémem pro opuštění úřadu.¹³⁵

Závěť z roku 1813 se stala aktuální a nic na ní nezměnilo ani to, že v okamžiku smrti byl Michael Franz držitelem fideikomisních panství Svojšice a Králíky v Čechách. Těch se týkalo úplně jiné pozůstalostní řízení, ve kterém měla hraběnka Eleonora roli poněkud limitovanou. Stala se dědičkou části alodiálního majetku a měla nárok na vdovskou penzi z fideikomisu. Vzhledem k tomu, že ve fideikomisních pasivech váznoucích jenom na panství Králíky bylo zaznamenáno jedenáct jejích směnek v původní hodnotě více než 60 tisíc zlatých, ze kterých ji byla uhrazena zhruba polovina, nemusel se výhled na vyplacení

130 *Brünner Zeitung*, 10. 1. 1817, s. 5. *Oesterreichischer Beobachter*, 9. 1. 1817, s. 5.

131 K tomu např. Constantin von WURZBACH, *Habsburg, Maria Ludovica Beatrix von Este*, in: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 7. Theil, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1861, s. 53 f.; R. LORENZ, *Maria Ludovica (Luigia)*, in: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL). Band 6, Wien 1975, s. 88 f. http://www.biographien.ac.at/oebl_6/88.pdf.

132 Hermann HEYNERT, *Kaiser Franz I.: zur Geschichte seiner Regierung und seiner Zeit*, Wien 1872, s. 24.

133 NA ČR, FKSP, kart. č. 991, Inventář a separační protokol fideikomisního panství Králíky z roku 1817.

134 *Wiener Zeitung*, 30. 4. 1816, s. 477.

135 Jako jeden z mála, možná dokonce jako vůbec jediný z Athannů se dostal i do české krásné literatury, byť s poněkud nepřesně vyjádřenou funkcí, snad pod vlivem dobové novinové zprávy: mihnul se líčením Aloise Jiráska, když popisoval skvostný průvod, ve kterém císař František s manželkou a dcerou Marií Luisou, císařovnou Francouzů, vjel do Prahy: „... na koních skvělé komonstvo, dvorní dámy, hodnostové, ministr konferenční a zahraničních věcí hrabě Metternich, nejvyšší komoří hrabě Vrbna, nejvyšší hofmistr hrabě Althann, podmaršálek hrabě z Klenové ...“ Alois JIRÁSEK, *F. L. Věk*, díl V, Praha 1960, s. 310.

vdovských peněz jevit příliš optimisticky.¹³⁶ Hraběnka Eleonora na nich však téměř jistě nebyla výhradně závislá, váznoucí proplácení akceptovala a pokud se ve stejném režimu odvíjelo i proplácení její penze, pak až do své smrti v roce 1831 fideikomisní správu neurogovala.¹³⁷

Další držitelé králického fideikomisu v 19. století

Při oceňování králického panství po smrti hraběte Michaela Franze v roce 1817 byla komise sestavena jak z pověřených úředníků českého zemského soudu, kteří vážili cestu až z Prahy, tak v kauze nezainteresovaných odborníků z okolí. Podle protokolu se zdá, že nastávající fideikomisní držitel Michael Maxmilián hrabě Althann byl přítomen osobně, vdova Eleonora se naopak nechala zastupovat JUDr. Wenzlem Lichtnerem. Jako obvykle byl za rozhodující den pro stanovení hodnoty fideikomisu považován úmrtní den zůstavitele, bez ohledu na to, kdy se skutečně komise sešla. Klasický separační protokol a ocenění králického fideikomisu bylo sestaveno za výrazné pomoci protokolů z let 1805 a 1815 s dodatky z roku 1817 poukazujícími především na míru zadlužení.¹³⁸ Ačkoliv hrabě Michael Franz neměl na správu králického panství čas, přesto mezi léty 1815 a 1817 došlo k některým stavebním změnám: bývalé obydlí justiciára bylo přebudováno na palírnu, ovšem iniciátorem i investorem byl nájemce Filip Wenzel, kterému však byly uznané náklady následně proplaceny. Kromě toho byla u cihelny postavena další pec. Většina hospodářských staveb byla považována za sešlé a rozpadající se už za Franzových předchůdců a nic podstatného se na tom nezměnilo.¹³⁹ Obecně však hodnota panství (nejen v jeho fideikomisní části) spočívala jednak v chovu hovězího dobytka, jednak v obilním hospodářství, navzdory soustavným proklamacím o horské poloze a nepříznivém klimatu. Pivovar byl obecně málo výnosný a lesy ve stejně neutěšeném stavu, v jakém je popisoval už hrabě Michael Johann Nepomuk.

Pro nového držitele však bylo zásadní to, že pasiva celkově převyšovala aktiva o více než 17 tisíc zlatých.¹⁴⁰ Kromě toho byly zaznamenány i přímé dluhy, které měly být z panství uhrazeny, ale nebyly. Některé se táhly i několik let zpět k nákladům na pohřby Michaela Johanna Nepomuka i Michaela Franze, nebo souvisely s výkonem patronátního práva. Vzhledem k tomu, že hrabě Michael Max potřeboval další úvěry, pro které mělo být panství Králíky zástavou, nebyla to situace právě příznivá.

136 NA ČR, FKSP, kart. č. 991, fasc. VII-E/24–1817.

137 Dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2020]; NA ČR, FKSP, kart. č. 315, fasc. II E/23, 24–1835.

138 To bylo zdůrazněno především zpětně v separačním protokolu z roku 1861. NA ČR, FKSP, kart. č. 993, fasc. VII E/24–1861.

139 NA ČR, FKSP, kart. č. 991, fasc. VII-E/24–1817.

140 NA ČR, FKSP, kart. č. 314, fasc. 7/24–1817.

Michael Maxmilián hrabě Althann, obecně zvaný Max, byl Franzovým mladším bratrem, a pohyboval se především ve vojenských kruzích, ale samozřejmě také velmi blízko dvora. V roce 1825 mu byl udělen čestný úřad dědičného kraječe a štitonoše dolnorakouských zemských stavů.¹⁴¹ Ze stejné společnosti byla ostatně i jeho manželka Marie Franziska hraběnka Thürheim (1774–1848).¹⁴² O jejich vztahu podala poměrně neortodoxní svědectví Ludovica hraběnka Thürheim, „sestřenka“ v rodině, mezi přáteli v literárním a uměleckém světě obecně zvaná Lulu, ve svých memoárech.¹⁴³ „[Franziska] měla v hraběti Hoheneck (1754–1796)¹⁴⁴ vřelého ctitele. Ona jej ale nemilovala a dala svou ruku i srdce krásnému a příjemnému hraběti Maxi Althannovi. Nesudme nepřítomné, ale v její svatební den, když se rozezněly svatební zvony, zemřel zároveň s nimi. Jeho milovaná jej doslova zabila. Tolik lásky si zasloužilo jiný los, proto se osud jeho milované pomstil za něj, neboť byla v manželství velmi nešťastná. Její manžel s ní zle nakládal a otrávil jí život, navzdory vši lásce, kterou k němu chovala.“¹⁴⁵ V čem ono zlé nakládání spočívalo hraběnka Lulu nikde neupřesnila, Maxe považovala za šarmantního a oba za krásný pár: „[Max a Franciska] byli jedni z prvních, kdo přijeli gratulovat rodičům. Oba byli tak roztomilí a hrabě navíc tak krásný. Nikdy jsem neviděla tak něžné oči, jaké měla hraběnka.“¹⁴⁶ Rovněž připustila, že Marie Franciska nikdy svému manželovi neztropila *eine fruchtbare Szene*, jako nejmenovaná dáma ze společnosti, která cestou na bál promokla v mizerném kočáře, a navíc svého legitimního chotě potkala na vstupním schodišti s metresou, u které trávil víc času než doma.¹⁴⁷ Přesto byla Lulu, jinak nadšená zastávkyně sňatků z lásky, přesvědčená, že Max udělal Marii Francisce ze života peklo. Manželé se evidentně velmi často přemísťovali mezi jednotlivými panstvími a všichni jejich synové se narodili v Linci. Fideikomisní Králiky pro ně ležely kdesi neskutečně daleko.

Marie Franziska dostala po manželově smrti z fideikomisu (zaúčtováno na panství Svojšice) apanáž 3000 zlatých vídeňské měny (z toho 500 zlatých bylo účtováno jako příbytečné, zbytek jako vdovský důchod), což přepočítáno do konvenční měny činilo

141 *Prager Zeitung*, 15. 2. 1825, č. 26, s. 1.

142 Sternkreuz-Ordens-Dame, s. 128. *Hof und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums 1813*, Wien 1813. S nepresným datem úmrtí též dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2020].

143 Ludovika hraběnka Thürheim (1788–1864), šlechtična nadačního ústavu v Brně, krátce vdaná za Charlese Thiriona (+ 1832), nebyla ve skutečnosti přímou sestřenicí Marie Franzisky, protože bratranci byli jejich otcové: Josef Wenzl (1749–1808) a Christof Wilhelm (1731–1809). Ale ve svých pamětech ji tak vždycky označovala. Lulu THÜRHEIM, *Mein Leben. Erinnerungen aus Oesterreichs grosser Welt, 1788–1819*, Bd. I., München 1913, s. 99.

144 Johann Georg (1754–1796). Lulu THÜRHEIM, *Mein Leben. Erinnerungen aus Oesterreichs grosser Welt, 1788–1819*, Bd. I., München 1913, s. 101.

145 Tamtéž.

146 Tamtéž, s. 219, 225.

147 Tamtéž, s. 149.

250 a 1200 zlatých. Základní kapitál, který měl tento výnos přinášet, byl 24 000 zlatých.¹⁴⁸ Od 8. února 1796, jakožto dne sňatku, měla nárok každoročně na 1 000 zlatých vídeňské měny (tedy 400 zlatých konvenční měny) jehelného (*Spennadelgeld*). Za 38 let 9 měsíců a 20 dnů manželství tento nárok narostl do celkové sumy 15 521 zlatých konvenční měny. Ke vdovskému zaopatření jí rovněž náležel vůz s koňmi a postroji a k tomu 500 zlatých na údržbu a dále zařízení do tří místností, což bylo realizováno. Zbytek, tedy úhrnem 16 021 zlatých bylo započítáno jako pasivum na alodiálním majetku, ne na fideikomisu.¹⁴⁹ Protože už od roku 1787 bylo na základě císařského patentu držiteli fideikomisu povoleno, aby z jedné třetiny hodnoty fideikomisního majetku zajistil výživu svých dětí vyloučených z fideikomisní poslušnosti a případně i své vdově, pokud je matkou těchto dětí,¹⁵⁰ Marie Franciska spolu s mladšími syny bedlivě sledovala i fideikomisní protokol po smrti svého manžela a ústy právníků na některých místech vznášela námitky: bylo třeba dosáhnout co nejvyšší hodnoty rozhodující třetiny.¹⁵¹ Například všichni zúčastnění sice uznávali, že na panství Králíky vlastně není regulérní zámek ani jiné obydlí vhodné pro vrchnost, přesto jak v původní inventuře, tak v jejím rozporování je zahrnut nábytek a vnitřní vybavení, byť v naprosto minimální ceně.¹⁵² Což je ovšem zpochybněno s odkazem na to, že členové komise nejsou schopni rozpoznat uměleckou hodnotu jednotlivých kusů nábytku. V tomto právní výkladu byl v závěru striktně rozlišen majetek fideikomisní (tedy v podstatě dominikální hospodaření) a majetek alodiální (vyčíslená aktiva plynoucí z rustikálního hospodaření a pasiva na ně navázaná). Tím ovšem patrně vyniklo ještě víc zadlužení králického panství.¹⁵³ Ani jedna z úhrnných hodnot se sice nedostala do záporných čísel, ale rozdíl obou položek se nebezpečně zmenšoval.¹⁵⁴ Nastupující držitel králického fideikomisu hrabě Michael Joseph se opravám právníků příliš nebránil, patrně nechtěl dál zmenšovat nároky matky a mladších bratrů. Možná věřil ve své budoucí úspěchy při správě majetku a stabilizaci vlastních majetkových poměrů bez ohledu na vyplácené renty. Což mu ovšem nebránilo část otcovy pozůstalosti nabídnout formou veřejné dražby.¹⁵⁵ Finální vklad do zemských desek pro nového držitele fideikomisu byl

148 NA ČR, FKSP, kart. č. 991, 1835. Tamtéž, kart. č. 315, fasc. II E/23, 24–1835.

149 NA ČR, FKSP, kart. č. 991, 1835. Tamtéž, kart. č. 315, fasc. II E/23, 24–1835.

150 V. URFUS, *Rodinný fideikomis*, s. 224.

151 Rozsáhlý rozklad je datován 22. září 1835. NA ČR, FKSP, kart. č. 315, fasc. II E/23, 24–1835.

152 V rozporování je úhrnná suma 110 zlatých: porcelán, kamenina, sklo, stolní i ložní prádlo, stoly a postele.

153 Oprávněné pohledávky vůči fideikomisu mohly být uplatněny až do 30. září 1838. *Amtsblatt zur Prager Zeitung*, 2. 8. 1838, č. 119, s. 11.

154 NA ČR, FKSP, kart. č. 315, fasc. II E/23, 24–1835.

155 Uskutečnila se ve Svojšicích a kromě nábytku, stolního a ložního textilu, skla, porcelánu, kameniny, měděných, mosazných, cínových a železných předmětů, vozů a postrojů, šlo také o více než 300 vyčiněných jeleních a srnčích kůží, více než 35 džberů rakouského a 210 lahví tokajského vína.

povoleno po zaplacení sumy 2 327 zlatých vídeňské měny správního poplatku.¹⁵⁶ I s tímto závěrem hrabě Michael Joseph souhlasil.

Jak už zmíněno, hrabě Michael Joseph (1798–1861) se stal podle pořadí zemského soudu v Praze desátým držitelem králického fideikomisu. Na rozdíl od většiny svých mužských příbuzných nebyl ani vojákem, ani úředníkem, ovšem místo mezi dvorskou šlechtou mu náleželo, což se projevilo například při korunovaci Ferdinanda I., i když nestál tak blízko panovníkovi, jako kdysi jeho strýc Michael Franz.¹⁵⁷ Na jaře roku 1848 se společně s bratrem Michaelem Karlem exponoval v řadách české zemské šlechty při jednání o novodobé podobě parlamentu,¹⁵⁸ ale prvoplánová politika rovněž nebyla jeho nejpřednějším zájmem. Naopak jej lze nalézt mezi přispívajícími členy Národního muzea v Praze.¹⁵⁹

Jeho hlavním polem působnosti se stalo zemědělské podnikání, ať už v rámci panství, nebo následně na velkostatku. Jako hospodář se v Čechách věnoval především v úrodné oblasti ležícím Svojšicím a horské Králíky i pro něj zůstaly okrajovou záležitostí. Stal se nejenom předsedou Hospodářské jednoty Kolínské,¹⁶⁰ ale také neúnavným organizátorem regionálních hospodářských výstav všeho druhu a zároveň úspěšným vystavovatelem, především šlechtěného dobytka. V souladu s trendy doby podporoval včelařství a ovocnářství. Už kolem poloviny 19. století byl přístupný diskuzi o pěstování řepky a kukuřice v Čechách, protože to považoval za progresivní posun v zemědělství. Ze stejného důvodu na vlastních pozemcích zahájil meliorace. Prostě se pokusil vyzkoušet vše nové, co doba v oblasti zemědělství nabízela, nebo o tom alespoň vedl debaty a zprostředkovával informace jiným.¹⁶¹ S většinou svých současníků se shodl v tom, že základem bohatství a prosperity je pilná práce a spořivost každého jednotlivce, bez ohledu na jeho postavení.¹⁶² Přitom si uchovával zvyky, které jej řadily mezi odcházející vrchnosti patriarchálního typu: například při významných příležitostech obdarovával nejenom své zaměstnance, ale i chudé v místech, za která se cítil odpovědný. V širším kontextu to byl právě hrabě Michael Joseph, který převedl rodinný fideikomis z podoby panství a patrimoniální správy do formy novodobého

Teprve na 12. listopadu byla ohlášena oficiální dražba konaná pražským zemským soudem, v níž byly nabízeny šperky a obecně zlaté a stříbrné předměty z Maxovy alodiální pozůstalosti. *Amtsblatt zur Prager Zeitung*, 2. 7. 1835, č. 10, s. 7; Tamtéž, 1. 11. 1835, č. 172, s. 6.

156 NA ČR, FKSP, kart. č. 315, fasc. II E/23, 24–1835.

157 *Prager Zeitung*, 19. 6. 1835, č. 95, s. 1–2.

158 *Národní noviny*, 5. 4. 1848, č. 1, s. 3.

159 *Časopis českého Museum*, 1844, č. 2, s. 319.

160 *Hospodářské noviny*, 1854, č. 36, s. 284–285.

161 O tom průběžně informovaly *Hospodářské noviny* v letech 1854–1860.

162 K tomu podrobněji Marie MACKOVÁ, *Soukromé úřednictvo velkostatku Králíky po roce 1850*, in: Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, 6, 2000, s. 171–185. Obecněji o sociálních otázkách v regionu Marie MACKOVÁ, *Josef Niederle*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (Hg.), *Sozial- reformatorisches Denken in den böhmischen Ländern 1848–1914*, München 2010, s. 375–389.

velkostatku časů po roce 1850. Na právní podstatě fideikomisních ustanovení se tím však nic nezměnilo.

Josefova manželka Eleonora rozená hraběnka Hartig (1810–1838) dostala, na rozdíl od svých předchůdkyň, už v roce 1837 zajištěnou případnou vdovskou penzi ve výši 2500 zlatých konvenční měny a 500 zlatých konvenční měny jako příbytečné, což byla dvojnásobná suma oproti předchozím zvyklostem, ale hrabě Michael Karel, toho času c. k. hejtman v pevnosti Padova s tím jakožto aktuální následník fideikomisního držitele vyslovil souhlas.¹⁶³ Hraběnka Eleonora však tuto štedrost neměla příležitost vyzkoušet v praxi. Zemřela o pouhý rok později a Michael Joseph se nikdy znovu neoženil. Jak už bylo zmíněno, přežil i svého jediného syna Michaela Maximiliana Antona. Když 5. dubna 1861 v Praze zemřel,¹⁶⁴ dědické nároky mohlo vznášet jeho jediné žijící dítě, v té době ještě svobodná dcera Franziska.¹⁶⁵ Té se samozřejmě netýkala jakákoliv fideikomisní poslušnost. Dalším držitelem českých fideikomisů se proto stal jeho mladší bratr Michael Karl (1801–1881).¹⁶⁶

Stav velkostatku Králíky v roce 1861 byl v závěrečných sumářích porovnáván s rámcovými čísly z předcházejících separačních protokolů z let 1805, 1817 a 1835. Z uvedených porovnání vyplývá poměrně jednoznačně, že se minimálně o třetinu snížily stavy hovězího dobytka, zatímco stavy ovcí zůstaly srovnatelné. U koní jsou čísla rovněž podobná, ale změnila se typologie zvířat: většinou šlo o starší valachy, pracovní koně vhodné pro chod velkostatku. Jezdecký kůň byl na celém hospodářství jediný. Odůvodněno to bylo zánikem potažní robotní práce od roku 1848, kdy bylo nutno na jednotlivých dvorech velkostatku zajistit tažnou sílu pro další provozování polního hospodářství. Stavy drůbeže nebyly srovnávány, protože šlo vždy o spotřební komoditu, ale stravovací návyky či chutě se patrně příliš neměnily, protože se neproměnila ani druhová struktura: krocani a krůty, kachny a husy v řádech desítek kusů, slepice v řádech stovek kusů. Změny v hospodaření způsobené zrušením poddanství a s tím souvisejících možností i závazků zřejmě hrabě Michael Joseph za pomoci svého úřednictva zvládl i na odlehlem králickém velkostatku. Bez ohledu na právní rámec daný fideikomisem jej zapojil do jednotně ředitelstvím statků řízené soustavy, která byla celá navíc dozorována centrální inspekcí podléhající přímo hraběti.¹⁶⁷ Startovací pozice pro hraběte Michaela Karla se zdála být celkem bezproblémová.

163 NA ČR, FKSP, kart. č. 315, dopis z 14. 10. 1837.

164 NA ČR, FKSP, kart. č. 993, sign. VII E/24–1861. Jiný zdroj uvádí, že zemřel v kladském Mezilesí. Dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019].

165 Marie Franziska (1832–1920), provdala se za Friedricha hraběte Eckbrecht von Dürckheim-Montmartin až v dubnu 1862. Dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019].

166 NA ČR, FKSP, kn. č. 18.

167 M. MACKOVÁ, *Soukromé úřednictvo*, s. 171–185.

Hraběti Michaelu Karlovi bylo právě šedesát let a z druhého manželství měl osmiletého syna Michaela Roberta, potencionálního fideikomisního nástupce.¹⁶⁸ Navzdory věku jej čekalo velmi úspěšné životní období. Správu majetku nasměroval mj. podle dobových priorit k sociálním rovinám ústícím například v založení penzijního spolku pro úředníky a zaměstnance velkostatků z roku 1880.¹⁶⁹ Ačkoliv se nebránil pronájmům, uměl patřičně propagovat i vlastní jméno. Například na světové výstavě ve Vídni roku 1873 byl uváděn mezi nejznamenitějšími vystavovateli vzorků vlny.¹⁷⁰ Životní priority hraběte Michaela Karla byly ale někde úplně jinde. Celkem třikrát, mezi léty 1861–1865, 1867–1870 a 1872–1877 byl zvolen poslancem českého zemského sněmu, 7. února 1862 byl jmenován dědičným členem panské sněmovny a od roku 1863 byl zároveň dědičným členem pruské panské sněmovny.¹⁷¹ Ani ve druhé polovině 19. století nebyl život politika, stojícího navíc velmi blízko císařskému dvoru, levnou záležitostí. Vyčerpat případnou majetkovou rezervu mohlo být velmi jednoduché. Když v roce 1881 hrabě Michael Karl zemřel,¹⁷² byl však obraz českých althannovských fideikomisů na první pohled celkem uspokojivý. Ačkoliv oba velkostatky tvořily jediný fideikomis, jejich charakter a využití z ekonomického hlediska byly odlišné. Králícký velkostatek měl tehdy rozlohu 3 168 ha půdy, z nichž 750 ha bylo zemědělské půdy a 2 381 ha lesů rozdělených do čtyřech lesních revírů,¹⁷³ dále pak 100 ha luk obhospodařovaných v režii velkostatku a 650 ha pozemků pronajatých u jednotlivých dvorů.¹⁷⁴ Průmysl v rámci tohoto komplexu tvořily pivovar a palírna v Králíkách, dvě cihelny a parní pila. Oproti tomu velkostatek Svojšice byl podstatně menší a orientovaný na zemědělství ve vlastní režii. Lesní pozemky tu činily pouhých 62 ha, většinou šlo o bažantnice ve Svojšicích a Libodřicích, kde se choval *vynikající* druh bažantů. Žádná zemědělská půda nebyla pronajímána, všech 1 077 ha bylo obhospodařováno ve vlastní režii ve čtyřech hospodářstvích.¹⁷⁵ Průmysl nebyl početný, ale důležitý: pivovar a cukrovar ve Svojšicích. Jak králícký, tak svojšický pivovar byly pronajaty,¹⁷⁶ ale cukrovar byl provozován v režii Althannů.

168 Robertovou matkou byla Karoline Sarah Thomas (1827–1880). NA ČR, FKSP, kn. č. 18. Též zde pozn. č. 99. Dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019].

169 M. MACKOVÁ, *Soukromé úřednictvo*, s. 171–185.

170 *Bohemia*, 12. 8. 1873, příloha s. 1.

171 F. ADLGASSER, *Die Mitglieder*, s. 58–59.

172 Dostupné online z URL: <<http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html>>, [cit. 2. 4. 2019].

173 Králíky, Horní Orlice, Lichkov a Horní Morava. Franz PROCHÁZKA, *Topografisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen*, Prag 1880, s. 15–17.

174 Jednalo se o dvory v Králíkách, Dolní Orlici, Dolní, Prostřední a Horní Lipce, Lichkově a Dolanech. Tamtéž.

175 Svojšice, Libodřice, Votelež a Zalešany.

176 Svojšický pivovar byl prodán v roce 1928, tedy až po zániku fideikomisu, a definitivně ukončil svou činnost v roce 1934. Jen velmi rámcově k tomu Jaroslav PEJŠA – Milan STAREC, *Historické pivovary*

Když se Antoinette kněžna Hatzfeld-Wildenburg (1856–1933) provdala 2. července 1885 ve vídeňském Votivkirche za svého vrstevníka Michaela Roberta hraběte Althann, dvanáctého držitele českého fideikomisu Králíky – Svojsice, nebyla už pravděpodobně tato majetková základna tak pevná, jak by si přál dávný zakladatel.¹⁷⁷ Nakolik mohla být komtesa Hatzfeld-Wildenburg aktivní při výběru snoubence, či zda dokonce šlo náklonnost rovnorodého páru nelze v tuto chvíli vystopovat. Zdá se však, že nepřehlédnutelnou, možná dokonce zásadní roli hrála její matka Gabriele rozená hraběnka Dietrichstein-Proskau-Leslie. Dbala nejenom o skutečné vybavení mladé paní, ale následně jí byla patrně na blízku při porodech dětí.¹⁷⁸ Kromě toho nelze nepostřehnout majetkovou zainteresovanost kněžny Gabriely vůči nové rodině své dcery.¹⁷⁹ Antoinette zřejmě neměla žádný významnější vlastní majetek, ale dostávala od své původní rodiny pravidelnou apanáž, která ji umožnila alespoň trochu se odpoutat od striktních ekonomických pravidel althannovského fideikomisu. Možná proto si mohla život mezi Vídní, Zwentendorfem a Mezilesím zpestřovat cestováním. Směřovala například do francouzských Cannes, obecně pro služebnictvo z doprovodu vyžadovala cestovní pasy pro Itálii, Francii a Německo na dobu alespoň dvou let, v roce 1893 vedla korespondenci na dopisních papírech Cookovy společnosti z cesty po Nilu a roku 1900 dopisovala z Anglie. Když však roku 1900, tedy dlouho před světovou válkou a totálním rozvrtem, který s sebou přinesla, sepsal hrabě Michael Robert závět, mohl jí pouze z celého srdce poděkovat za „*dobrotu, lásku, věrnost a shovívavost*“, ale s ohledem na stávající majetkové poměry jí nemohl odkázat – kromě vdovského platu – nic víc, než „*nezměrný dík za veškerou oddanost a šťastné roky prožité po jejím boku*“.¹⁸⁰ Od napsání závěti k její faktické realizaci uplynulo ještě celých devatenáct let, které zcela změnily podmínky: nejenom geopolitické, ale i ekonomické. Jestliže Michael Robert na přelomu století zápasil s dluhy,¹⁸¹ pak v době jeho smrti se majetek rodu nacházel v několika nástupnických státech a je otázkou, zda Antoinetta, která jej skutečně přežila, jak závět předpokládala, se vůbec dostala alespoň ke slibovanému vdovskému platu. To už je ale poněkud jiný příběh.

Kolínska, Praha 2011, s. 33, 54–56; *Vlastenecký poutník. Kalendář obyčejný na rok 1894*, s. 111.

177 ZA Opava, VS Lipník nad Bečvou, kart. č. 1667, sign. 45/5. Dále též dostupné online z URL: <<http://genealogy.euweb.cz/hatzfeld/hatzfeld4.html#AN>>, [cit. 27. 6. 2019].

178 Mladá paní dostala například nejenom nový, ale i opravovaný – podle jejího přání na modro natřený – nábytek, který celkem jistě putoval do Zwentendorfu. Tam se také rodila Gabrielina vnoučata, oslavovaná až v dalekém Lipníku nad Bečvou. Přání šla odtud nikoliv hraběnce Althannové, ale její matce. ZA Opava, VS Lipník nad Bečvou, kart. č. 1667, sign. 45/5.

179 O nemalé půjčce zajištěné na velkostatku Králíky, kterou poskytla svému zeti krátce po svatbě své dcery, rozhodovala vždy ona, resp. podle jejich pokynů úřednictvo velkostatku Lipník nad Bečvou. I ve všech dalších ekonomických spojitostech s althannovským majetkem byla vždy ta finančně silnější. ZA Opava, VS Lipník nad Bečvou, kart. č. 1670, sign. 45/9.

180 ZA Opava, VS Lipník nad Bečvou, kart. č. 1671, sign. 45/12, úřední opis závěti z roku 1900.

181 Zmiňovaná půjčka od kněžny Hatzfeld-Wildenburg nebyla jediná a také ne největší, kterou si musel Robert Althann vypomáhat. ZA Opava, VS Lipník nad Bečvou, kart. č. 1670, 1671.

Závěr

Sláva domu Althannů byla podle barokních vzorů zhmotněna ve Vranově: stavba na skále, vzdorující nespoutaným žvlům a symbolizující rodovou sílu navzdory bouřím všech dob.¹⁸² Prapředkové rodu jako personifikace takové síly: Gebhard znázorňující Umírněnost, Babo pak Statečnost a Eberhard symbolizující Spravedlnost. K tomu Génus šířící slávu rodu z malby J. M. Rottmayra. Barokní uvažování však přineslo rodu Althannů i diametrálně jinou rovinu, byť nakonec na několik století srovnatelně trvanlivou, jako vranovský Sál předků – zřízení rodinného fideikomisu. I on se měl podílet na uchovávání *slávy domu Althannů*, dokonce být jedním z jejích základních kamenů. Možná dokonce důležitějším, než všechny stavby a umělecké apoteózy. Právní rámec takovému záměru odpovídal až do zrušení fideikomisů v roce 1924, praktická realizace se měnila podle dobových okolností, a ne vždy mohla bezesbytku naplňovat ideu zakladatele.

19. století si cenilo jiných hodnot, než zachytila barokní symbolika v pravdě evropských parametrů a držitelé althannovského fideikomisu museli řešit jiné problémy, než jejich předkové v 17. století. Věrnost habsburskému domu zůstala bezvýhradná a evropská dimenze se ze života příslušníků rodu také nevytratila. Větší lásku k vlasti, jak předpokládala jedna z teorií konce 19. století, fideikomis rozhodně nepřinesl, Althannové byli doma všude: v Rakousku, v Čechách, v Prusku i následně v Německu. Vojáky vystřídalí poslanci, prezidenta vídeňské dvorské komory předseda vídeňského golfového klubu.¹⁸³ Fideikomisní linie spojovala muže 19. století více s minulostí než s budoucností rodu. Dcery z domu Althannů nebyly v 19. století příliš početné a ty, které se nakonec dožily dospělosti, zmizely kamsi za svými manžely, rodinný fideikomis s nimi nepočítal. V tomto směru byly patrně důležitější ženy, které do rodu přišly. Sňatkem s tím správným mužem se vnutily alespoň do účetních závěrek, případně separačních protokolů s oprávněnými ekonomickými nároky. Význam rodinného fideikomisu se v případě toho králického za dvě stě padesát let existence proměnil stejně tak, jako se proměnila společnost kolem a její vnitřní vztahy. Z prozíravého úmyslu se mohla stát trestanecká koule, ale symbolem takové právní pořízení předků zůstalo vždy. Ať už názor na něj byl kladný nebo záporný. Republika v principu neodmítla právní kontinuitu, ale velmi jednoznačně se vymezila vůči inkolátu vázanému na kteroukoliv z minulých podob monarchie. Rodinné fideikomisy byly zrušeny, ale zároveň nedošlo k důslednému odstranění všech právních rovin, které je vymezovaly. To však nic neměnilo na situaci těch rodinných fideikomisů, které na území českých zemí přetrvávaly od 17. století. Byly zrušeny, včetně toho althannovského, a v tomto provedení už nikdy nebyly obnoveny.

182 Výklad Friedrich POLLEROS, *Chrám ctností „Domu Althannů“*, in: Bohumil Samek (ed.), *Sál předků na zámku ve Vranově nad Dyjí*, Brno 2003, s. 43–49.

183 Tím byl hrabě Michael Robert v letech 1903–1919. F. ADLGASSER, *Die Mitglieder*, s. 58–59.

Summary

Noble Fideicommissum in the 19th Century Bohemia (on the Example of the Counts of Althann)

A noble fideicommissum was a restriction on the ability to dispose of the property of a family. Its rules were set by the founder of fideicommissum to safeguard the material base of a noble family and prevent its disproportionate impoverishment in the future and, consequently, the loss of social prestige. Established in the Habsburg monarchy in the second half of the 17th century, many of the first noble fideicommissa existed throughout the period they were allowed for, i.e. until 1924. The legal circumstances of the fideicommissa adapted to changes in the legal environment, but the founding principles were always respected. In the 19th century, the basic legal framework was created by the General Civil Code of 1811, which dealt with family law but mainly with inheritance law. The legislator – the monarch, and later the parliament, remained the decisive factor while the executive power always rested in the hands of locally com-

petent state court. The holder of a fideicommissum could own any other property. Gradually, the fideicommissum property in the manor was distinguished from the allodial one. An example of the noble fideicommissum established in the first founding wave was the Králíky manor owned by the Althann family, which existed from 1657 until 1924. The successor line of the fideicommissum holders was complicated because many died without a male child, and women were completely excluded from the succession. The first half of the 19th century saw this manor serving primarily as principal of debts, which complicated the economic recovery of the 1840s and 1850s and contributed to the decline accelerated mainly from the 1880s. The founder's original intention of the fideicommissum was utterly lost, especially during the last quarter of the 19th century.